

Monok István

CSEFFEI LÁSZLÓ 1592–1662

Bevezetés

Történeti és irodalomtörténeti tanulmányokban, ha implicit formában is, de észrevehetően jelen van az a gondolat, hogy az 1630-as évek második fele Erdély művelődéstörténetében korszakhatárnak tekinthető; ám nem ismerünk olyan dolgozatot, amely e változást részletesen, vagy akár csak összetevőire való rámutatással elemezte volna. Nem is lehet, hiszen alap kutatások hiányoznak: nem ismerjük a korszak eruditióját, az iskola- és neveléstörténetet, történeti értelmiségszociológiai vizsgálatok pedig e korszakra nézve nincsenek. A jobbára egy-egy fejedelemhez kötődő történeti vagy irodalomtörténeti munkákból kell tehát támpontokat keresnünk, ha egy, a szakmunkákban nem exponált személy művelődéstörténeti értékelését szeretnénk elvégezni.

Cseffei László pályájának ilyen igényű vizsgálata több szempontból is érdekesnek tűnik. Neveltetéséről nem ismerünk adatokat. Mint ítélmester és ezzel egyidejűleg Belső-Szolnok vármegye főispánja a szoros kivételek közt említődik az akkori erdélyi hivatali életben.¹ Bethlen Gábornak hűséges embere, olyannyira, hogy Bethlen Péter kísérőjéül is őt jelölik ki akkor, amikor az addigi nevelők és a fiú között meghasonlás támad, illetve az ifjú Péter tanulmányai körül nehézségek mutatkoznak.² Megtartja pozícióit Brandenburgi Katalin, id. Bethlen István és a két Rákóczi György idején is, s ez az, ami pályája vizsgálatát ismét érdekessé teszi. Ha ugyanis az id. Bethlen István ellenzékiisége mögött nem csupán a hatalomból való kiszorítottság diktálta dacot, hanem esetlegesen rá – és a köréje gyűlőkre – jellemző ideológiai megfontolást (vagy tetteik ilyen okolását) is feltételezzük, akkor ezeknek a nézeteknek a leírásakor fontos lesz a Bethlenek közvetlen környezetének vizsgálata; hasonlóképpen szükséges azoknak a számbavétele is, akik a két Rákóczi Györgynek is hűséges emberei voltak, s közben megmaradt jó viszonyuk a Bethlenekkel, még a két család összeütközésekor is. Úgy tűnik, hogy id. Bethlen István fejedelemmé választásakor egy közigazgatásbeli értelmiségi csoport s a közügyekben szerepet játszó nemesség kötött szabályos szövetséget, az 1636–1638-as eseményekkor viszont – a hatalomból kizártakon, vagy a nótaperekben s az erőszakos birtokszerezésekben sértettekén kívül – egy, a vallási ügyek intézésében előtérben lévő, vagy e téren sértett társaság tömörül id. Bethlen István mellé; inkább

¹ *Trócsányi Zsolt*: Erdély központi kormányzata 1540–1690. Bp. 1980 (a továbbiakban: *Trócsányi* 1980) 55, 121, 157–158, 410.

² A Bethlen Péter peregrinációjára vonatkozó adatok összefoglalását lásd a „Cseffei szerepe iktári Bethlen Péter peregrinációja történetében” című rész jegyzeteiben.

hipotézis, hogy olyanok is, akik esetleg államelméleti, erkölcsi megfontolásokból ellenezték Rákóczi fejedelemségét.³

Cseffei magatartásának kutatása azért is ígérkezik tanulságosnak, mert például a Zólyomi-perrel kapcsolatban mint ítélőmesternek kulcsszerepe lehetett volna, ám Rákóczi – Kemény János szerint – a per idejére eltávolította őt, követségbe küldte.⁴

Tovább indokolja a Cseffivel való foglalkozást a tőle fennmaradt, vagy a rá vonatkozó egyes források érdekessége, melyek azt mutatják, hogy a 17. századi erdélyi értelmiség egy sajátos típusát képviseli, s hozzá képest az Udvarhelyi György vagy Alvinczi Péter (I. Apafi Mihály praefectusa) nevével jelezhető csoport generációban is, műveltségben is egy következő fokozatot képvisel.⁵

A továbbiakban az itt megfogalmazott szempontok szerint Erdély történetének egy főispán s ítélőmester pályájára nézve is érzékeny időszakát előtérbe helyezve írjuk meg Cseffei életrajzát, törekedve arra, hogy a műveltségéről nyert információk megfelelő hangsúlyt kapjanak.

*Cseffei László életrajza
Családja, vagyoni helyzete*

A Cseffei család a 16. század második felében tűnik fel Erdély történetében. *Cseffei Jánost* 1567-ben felsőcsaholyi (Szilágy megye) birtokosként említik,⁶ 1569-ben a kisebb kancellária írnoka.⁷ *Cseffei Benedek* 1570-ben a Bánffy családdal került birtokperbe, s az ennek kapcsán keletkezett iratból azt is megtudjuk, hogy három fia volt: Ferenc, Kristóf

³ A szövetség tagjainak névsorát lásd *Lukinich Imre*, Történelmi Tár (a továbbiakban: TT) 1908. 246–247. Az események értékelését ugyanő több helyen elvégezte: Bethlen István támadása 1636-ban. Bp. 1910 (a továbbiakban: *Lukinich* 1910); Keresdi Bárány Bethlen Ferenc. Bp. 1908. 15–16.; A bethleni gróf Bethlen család története. Bp. 1927. 75–88. A másik csoport névsorának összeállításakor elsősorban azokra a személyekre gondolunk, akik Bethlen Péter peregrinációján részt vettek, illetve Bethlen-alumnusok voltak. Lásd a 2. jegyzetben említett rész jegyzeteit.

⁴ *Kemény János* önéletrajza. (Sajtó alá rend. Windisch Éva) Bp. 1980 (a továbbiakban: *Kemény* 1980) 165.; Erdélyi Országgyűlési Emlékek. I–XXI. (Szerk. Szilágyi Sándor) Bp. 1875–1898. (a továbbiakban: EOE) IX. 374.

⁵ *Udvarhelyi György* levelezése és iratai Szádeczky-Kardoss Béla gyűjtésében a Szegedi József Attila Tudományegyetem Központi Könyvtára kéziratárában: MS 58.; Alvinczi iratai: *Alvinczi Péter* okmánytára. Közzétette Szilágyi Sándor. I–III. Pest, 1870. Az említettekkel is jellemezhető új értelmiségi réteg kialakulásáról (jóllehet sem Udvarhelyit, sem Alvinczit ilyen összefüggésben nem emeli ki), az Apafi-kor művelődéstörténeti helyének újra értelmezendőségéről lásd *Várkonyi Ágnes* tanulmányait: Erdélyi változások. Az erdélyi fejedelemség a török kiűzésének korában 1660–1711. Bp. 1984. 95–107, 269–436.; Az önálló fejedelemség évtizedei 1660–1711. = Erdély története három kötetben. Főszerk. Köpeczi Béla. (a továbbiakban: ERDÉLY 1986) II. Bp. 1986. 830–836, 920–971.

⁶ *Petki Mór*: Szilágy vármegye monographiája. V. Bp. 1903 (a továbbiakban: *Petki* 1903) 283. Megjegyzendő, hogy *Lázár Miklós*: Erdély főispánjai. Bp. 1889 (a továbbiakban: *Lázár* 1889) 165. magyarországi származásának mondja a Cseffei családot; nevüket a Tolna vármegyei Csehfő helynévből eredezteti. A 16. század első felére nézve nem folytattunk kutatásokat, így a hivatkozás híján lévő állítást nem ellenőrizhettük.

⁷ *Trócsányi* 1980. 366.; *Pécsi Anna*: Az erdélyi fejedelmi kancellária kialakulása és okleveles gyakorlata 1571-ig. Bp. 1938. 69–70.

és János.⁸ 1576-ban a kisebb kancellária írnoka, s „Benedictus Csefe de Palos” szerepel az erdélyi ügyvédek névsorában (Nomina procuratorum Transilvaniensium).⁹ Benedek fiai közül János katonai pályára lépett (ő volt Cseffei László nagyapja), Ferenc és Kristóf azonban követte apját az értelmiségi pályán. *Cseffei Ferenc* már 1573-ban a kisebb kancellária írnoka, s *Kristóf* 1577–1578-ban követte őt e tisztségben (vagy mindhárman együtt dolgoztak).¹⁰

Az említett *Cseffei János* (Benedek fia) Bethlen vár tiszttartója (provisor arcis Bethlen), akit „Báthory István lengyel király elküldött. . . , hogy a kapnyikbányai traktust összeírja” (Krakkó, 1585. szeptember 9.).¹¹ Ugyanez a Cseffei János írt Esküllőről 1597. január 2-án Gyarmathi Miklósnak végrendelete megváltoztatásáról.¹² Hodor Károly adatai alapján¹³ e Cseffei Jánost Nagy Iván is felvette családtörténeti munkájába,¹⁴ mint aki Farnasi Veress János hűtlenségi pere után (1575) Báthory Istvántól a notázott birtokok egy részét megszerezte. E birtokok képezték később a család vagyonának alapját, s az ekkor kapott Noszoly a Cseffiek előnevévé lett. Noszolyi Cseffei Jánosnak (Hodor, illetve Nagy Iván adataival nem egyezően) fia volt *Cseffei István*, aki 1601-ben többekkel elszöktette Jeremiás moldvai vajdától Báthori Zsigmondot.¹⁵ Rajta kívül Cseffei Jánosnak volt egy *Miklós* nevű fia s *Ilonka* nevű leánya is.¹⁶

Cseffei Istvánnak egy gyermekéről tudunk: Tomori Annától született *Cseffei László* 1592-ben,¹⁷ akinek volt egy leánytestvére, de róla csak indirekt adataink vannak, nevét sem ismerjük.¹⁸

Mielőtt végigkísérnénk Cseffei életútját, vizsgáljuk meg, milyen vagyoni helyzetben volt a család, hol helyezhető el Erdély akkori társadalmában. A vagyoni helyzet vizsgálatát azért sem tartjuk feleslegesnek egy művelődéstörténeti bemutatást célzó dolgozatban, mert nem közömbös egy-egy ország, országrész esetében, hogy egyes rétegek gazdagsága, és e rétegek művelődéstörténeti szerepe – iskolapártolás, alumnium kiépítése

⁸ *Petki* 1903. 283–284.

⁹ *Trócsányi* 1980. 366.; Utazások a régi Európában. (Szerk. Binder Pál) Bukarest, 1976 (a továbbiakban: *Binder* 1976) 72.

¹⁰ *Trócsányi* 1980. 366.

¹¹ *Kemény József*: Notitia historico-diplomatica archivi et literarium Capituli Albensis Transilvaniae. Vol. II. Cibinii, 1836 (a továbbiakban: *Kemény* 1836) 95. Nr. 37.

¹² *Kemény* 1836. 98. Nr. 59.

¹³ *Hodor Károly*: Doboka vármegye természeti és polgári esmértetése. Kolozsvár, 1837 (a továbbiakban: *Hodor* 1837) 57–58.

¹⁴ *Nagy Iván*: Magyarország nemes családjai. III. Pest, 1858 (a továbbiakban: *Nagy* 1858) 120.

¹⁵ *Bethlen Farkas*: Historia de rebus Transilvanicis. Tom. V. (Recogn., suppl., praefat. Josephus Benkő). Cibinii, 1789, 10.

¹⁶ Czente, Erdőszombattelke, Kisdevecser, Noszoly községek birtokosai közt említődnek. Lásd a 26, 27, 29. jegyzeteket.

¹⁷ *Hodor* 1837. 57–58. alapján *Nagy* 1858. 120. is Cseffei Jánost említi Cseffei László apjaként, de ezt *Binder* 1976. 72. is helyesbítette.

¹⁸ Cseffei hűgáról csak annyit tudunk, hogy feltehetően Veglai Horváth József felesége lett, mert különben nem értenénk, miért kellett volna Cseffieknek leánynevedet fizetni (lásd a Tötör községről írottakat, és a 39. jegyzetet). Ezen kívül még egy forrásból tudunk Cseffei hűgáról: 1619. december 21-én, Modorról anyjának írt levelében üdvözlí őt (Cseffei levelezése: Magyar Országos Levéltár. F 12 Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, Lymbus, 12. csomó (a továbbiakban: *Cseffei-levelek*). Megjegyzésként még annyit, hogy a leány minden bizonnyal Hatvani Zsigmond és Tomori Anna gyermeke volt.

stb. – között milyen összefüggés van. Köztudott, hogy Erdély társadalmának megoszlása anyagi erő szempontjából a következőképpen írható le: *a fejedelem* (birtoknagyságával is kiemelkedő, ami a Rákócziaknál különösen hangsúlyos); a 13. *előkelő* család, akik magyarországi léptékben gyakran nem érték el a nagybirtokosi szintet. Előkelőségüket nagyobbrészt bevett szokás volt emlegetni: politikai súlyuk indokolta ezt, valamint az, hogy a feltűnően széles *középnemesi* réteg jelentős része a magyarországiakkal való összevetésben kismemesnek nevezhető.¹⁹ Amikor tehát Apáczai Csere János a nemesség iskolázottsági szintjének emelését tette programmá, akkor erre a nagytömegű középnemességre gondolt elsősorban. Ezek – s ez fontos – nem csak mentalitásuk, valamiféle nemesi maradiság miatt nem tanultak, hanem nemességük ellenére csekély anyagi erejük sem tette lehetővé iskolázódásukat. Nem véletlen, hogy a kollégiumok a nemesség számára bentlakást biztosítottak, s ha valamely iskola nemesi hallgatóságot akart magához csábítani, akkor a bentlakásos lehetőséget bővítette (jelentkezett ez Magyarországon is az olyan versengésben, mint például a leleszi és a sárospataki iskoláé volt).²⁰ Természetes ezek után, hogy a fejedelem művelődéstörténeti szerepe meghatározó lett. Cseffei László vagyoni helyzete alakulásának vizsgálata tehát ezért sem közömbös; ám ebben a vizsgálatban az erdélyi levéltári kutatás sajnálatos nehézségei következtében nagyobbrészt kiadott forrásokra kellett hagyatkoznunk, s csak a Kolozs, a Szilágy és a Szolnok-Doboka vármegyei birtokokat vehettük számba.

Cseffei László több forrásból jutott birtokokhoz: örökölte nagyapja birtokainak apjára eső részét (apja birtokszerzéséről nincs tudomásunk). Anyja háromszor ment férjhez. Cseffei István halála (1602 körül) után Tötöri János felesége lett. Tötöri 1604 és 1606 közt tatár fogságba esett, s testvére (Erzsébet) Tötöri előző házasságából való leányával (Magdolna, 1607-ben Keczei Istvánné) közös erőfeszítéseket téve ki akarta váltani. Ekkor Tomori Anna a saját vagyonából fizetett, s cserébe a Tötöri család egy sor birtokot elzálogosított neki (Kendi Istvánnak és Hatvani Zsigmondnak is). Tötöri János 1607-ben már halott volt,²¹ de az elzálogosított birtokok nem kerültek vissza a Tötöri családhoz, amely feltehetően kihalt fiúágon. A Keczei család viszont (1646-tól adatolhatóan) rendszeresen vissza akarta váltani, de Cseffei, aki ezeket anyja s anyjának harmadik férje, az említett Hatvani Zsigmond után örökölte, nem adta vissza (Eszmény, Miheháza, Pánczélcseh, Tötör falvakban lévő birtokokról van szó). 1662-ben azután, amikor Cseffei meghalt, Keczei András elfoglalta a kérdéses telkeket, ám I. Apafi Mihály elvette tőle, s valamennyi Belényesi Ferenc birtokába jutott.

A birtokgyarapítás harmadik forrása az volt, hogy a fejedelmektől szolgálatai fejében kapott birtokrészeket, amelyeket az illető helyeken kiegészített azzal, hogy az ottani fiskális részt kibérelte. Ez utóbbira példa Pecsétszeg, ahol a Péchy Simontól elvett birtokokat 1656-ban megkapta, s egy részt átvehetett egy Jonaskó nevű személytől.²²

¹⁹ Péter Katalin erről részletes elemzést nyújt: ERDÉLY 1986. 726–762.

²⁰ Jó forrás e vetélkedés kutatásához Debreczeni Tamás és I. Rákóczi György levelezése: MOL E 190 Rákóczi család Lt. 8. csomó.

²¹ Tomori Anna 1607-ben Erdőszombattelkén és Kisvecserben mint kettős özvegy szerepel. Lásd a 28, 30. jegyzeteket.

²² Lásd a Pecsétszeghez tartozó 36. jegyzetet.

Cseffei anyagi helyzetének felmérésekor bizonyosan nem felesleges, ha sorra vesszük az egyes birtokrészeket, s azután próbálunk következtetésekre jutni.

Kolozs vármegyében Berenden volt 11 házhelynyi birtoka. Ezt Cseffei János kapta Báthori Istvántól, de nem tudjuk kinek a terhére. Az 1610-es években mindenesetre eredményesen perelhették tőle, mert anyjának írt egyik levelében (dátum nélküli töredék) azt írja, hogy ha elveszik az ottani telkeket, legalább négy házhelynyit hagyjanak meg, s anyja ehhez ragaszkodjon.²³

Szilágy vármegyében Szamosújlakon, Köödön, Kelenczén, Domoszlón, Alsó- és Felső-Szoporon, Kémesen és Hídvégen voltak jószágai amikor meghalt (Petki Mór szerint ez 1667-ben történt, ami vagy nyomdahiba, vagy tévedés, mert 1662 vége felé halhatott meg).²⁴ Cseffei Jánosnak ezek közül Kémesen volt egy teleknyi birtokrésze, az tehát innét kerülhetett az unokához. A többi helyen nem ismerjük sem a birtok nagyságát, sem azt, hogy hogyan kerültek Cseffei Lászlóhoz.²⁵

Legrészletesebben a *Szolnok-Doboka* vármegyei birtokokat ismerjük, s ismertetjük: *Aranyosszentmiklós*: 1649-ben birtokos, valószínűleg ő szerezte.²⁶

Czente: 1599-ben nagyapjáé volt itt 14 és fél jobbágytelek, amit a két fiú és a feleség (Valkay Erzsébet) örökölt. 1649-ben tehát ennek legkevesebb egyharmadát bírhatta Cseffei László, s ezt említik 1655-ben is.²⁷

Erdőszombattelke: 1599-ben Cseffei János birtokos. 1604-ben Basta, az hivén, hogy Cseffei István fiúörökös nélkül halt meg, elvette itteni birtokát, de Tomori Anna tisztázta a helyzetet, s visszakapta a telkeket. E birtoklásban Bethlen megerősítette 1627-ben, mondván, hogy azt Cseffei János Báthori Istvántól kapta. Itteni birtokosságára 1649-ből van még adatunk.²⁸ (Úgy tűnik, hogy Cseffei László, mielőtt 1627-ben Bethlen Péter után indult volna, biztosította birtokait, mert Noszolyról is van adat arra nézve, hogy az indulás előtti hónapokban Bethlen Gábor oklevelet állított ki a Cseffei-birtokokról.)

Esztyén: Tötöri János birtoka volt, történetét a fentiekben végigkísértük (Tötöri Jánosé, zálogban Tomori Annáé, innen Cseffei Lászlóé, majd Keczei András foglalása után Belényesi Ferencé lett).²⁹

Kisdevecser: Cseffei János szerzeménye, István fia a harmadát örökölte, de 1604-ben Basta elvette. Innen ugyanaz a történet, mint Erdőszombattelkén.³⁰

²³ Cseffei-levelek, töredék.

²⁴ Ha 1662-ben nem halt volna meg, nem valószínű, hogy Keczei András elfoglalja birtokait. Lásd a Szolnok–Doboka vármegyei birtokokhoz tartozó jegyzeteket.

²⁵ Petki 1903. 283–284. Nagyapjának Újlakon is voltak birtokai, de ezt felesége, Valkay Erzsébet örökölte. Cseffei 1639 körül pereskedett értük, de Pettki Farkas Lázárfalváról 1639. november 31-én írt levelében megkérte arra, hogy hagyjon fel a perrel, mert az ő sógoráé lett a kérdéses birtok (lásd a Cseffei-levelek közt).

²⁶ Kádár József: Szolnok-Doboka vármegye monographiája. I–VII. Deés, 1900–1905 (a továbbiakban: Kádár I–VII. 1900–1905) II. 53.

²⁷ Kádár II. 1900. 508–509.

²⁸ Kádár III. 1900. 417.

²⁹ Kádár III. 1900. 424–425. és egy levéltöredék a Cseffei-levelek közt.

³⁰ Kádár III. 294–295.

Kecsed-Szilvás: Tötöri János birtoka volt. Története ugyanaz, mint Eszténynek. 1640-ben Cseffei két telek nélküli jobbággal gyarapodott, amelyek előtte Kun Ábraháméi voltak.^{3 1}

Mikeháza: Tötöri János birtoka volt. Története megegyezik Esztényével. Ezt a birtokot a Keceli-család már 1646-ban vissza akarta váltani, de Cseffei nem engedte. 1649-ben II. Rákóczi György megerősíti a birtoklásban, s mert a Keceli-család tovább perelt, 1651-ben is.^{3 2}

Noszoly: Cseffei Jánosnak itt volt a legnagyobb birtoka (nem tudjuk pontosan mekkora, de a család az előnevét is innen kapta). Cseffei László az apja utáni harmadot kapta meg, s birtokolta élete végéig. Adataink 1627-ből, 1641-ből és 1658-ból vannak. 1643-ben ezt gazdagította I. Rákóczi György, tudniillik Kolozsvári Lecke Imre a fejedelem hadbahívási parancsát nem teljesítette, s így azt a birtokrészt, amelyet Noszolyon Fekete János után örökölt volna, Cseffei kapta meg. (Mindezt annak ellenére, hogy az 1644-es hadjáratban egészségi panaszokra hivatkozva Cseffei sem vett részt).^{3 3} Erről az esetről később részletesen szó lesz.

Onok: Tötöri János birtoka volt. Története ugyanaz, mint Esztényé. 1623-ban Cseffei gyarapította itteni birtokait, mert Bethlen Gábor Pósa Ferenc és Kristóf itteni részét (előbb Toldalaghi Jánosnak, majd) Cseffeiének adta. Ezt 1624–1630-ban Pósa Zsófia perelte, de kénytelen volt abbahagyni a pert. 1654-ben újabb gyarapodás származott abból, hogy Felfalvi Gáspár János leánya, Magdolna lemondott egy elzalogosított birtokrészről Cseffei javára, s ő ezt kiváltotta. A zálogban tartó Ébeni István 1662-ben visszafoglalta a birtokot, de Apafi ezt is Belényesi Ferencnek adta.^{3 4}

Pánczélcseh: Tötöri János birtoka volt. Története Esztényével egyező. 1651-ben II. Rákóczi György Cseffeit erősítette meg a birtoklásban.^{3 5}

Pecsétszeg: 1656-ban Rákóczi az itteni fiskális birtokokból 57 népes és 10 puszta házhelyet adott Cseffeiének. E részben volt Péchy Simon birtoka is. Cseffeiének feltehetően sehol nem volt ilyen nagyszámú telke.^{3 6}

^{3 1} Kádár IV. 1901. 254, 256.

^{3 2} Kádár V. 1902. 167, 169.

^{3 3} Kádár V. 1902. 245–246.; Erdélyi Történelmi Adatok. IV. (Szerk. Szabó Károly). Kolozsvár, 1862 (a továbbiakban: ETA IV.) 170.

^{3 4} Kádár V. 1902. 289.

^{3 5} Kádár V. 1902. 390.

^{3 6} Kádár V. 1902. 414., és a Cseffei-levelek közt lévő következők írat:

1656. augusztus 12. Tötör. Cseffei László levele Fábíán István szamosújvári főudvarbírónak.

„Szolgáltatomat ajánlom kegyelmednek, mint jóakaró uramnak, Isten kegyelmedet éltesse sokáig jó egészségben, jó szerencsében.

Jóakaró Uram, kegyelmedet akarám megkeresni igen bizodalmasan. Igen nagy jüvendő búsulásonkat veszem eszembe, ha a mi kegyelmes urunk jótéteményivel kegyelmedek Pecsétsz eget egészen kezembe nem adja. Amely emberek most benne bírnak, mint Kamarássy uram, soha én tőle meg nem maradhatnék a korcsmlás miatt, s egyéb ellenkezés, tiltogatás miatt. Hanem kegyelmed úgy írjon a mi kegyelmes urunknak, hogy önagsága az önagsága kegyelmességéből egészen eresztesse kezemhez. Leteszem én az ő pénzeket, mert uram most tudtam meg újabban, hogy Péchi Simon is, amikor megfógták, úgy vettette el azt a jószágot, Pecsétsz eget, mert az ő kezéhez került volt Jonaskótól Pecsétszeg.”

Tők (= Alsótők): 1636-ból van adat, hogy Cseffei itteni birtokos. Nem tudjuk, milyen forrásból való rész.³⁷

Tők (= Felsőtők): 1651-ben Rákóczi megerősítette Cseffeit a birtoklásban. Egyéb adatunk nincs.³⁸

Tötör: A Tötöri család birtoka volt 1317-től. Tötöri János fogságakor az itteni részeket Tomori Annán kívül Kendi István és Hatvani Zsigmond vette zálogba. Hatvani megválthatta Kendi részét, Tomori Annát feleségül vette, s így 1612-ben már egész Tötör az övékként említődik. 1623-ban fizette meg Cseffei Veglai Horváth Józsefnek, mert közben Hatvani meghalt. A leánynegyedet e birtok után (jóllehet nem teljesen érthető, hogyan volt követelhető) 1630-ban fizette meg Cseffei Veglai Horváth Józsefnek. A Keczei-családdal ugyanaz a történet, mint Eszténynél.³⁹

A birtokokon kívül van még egy forrásunk, amely Cseffei vagyonáról képet ad: 1653. június 12-én Kolozsvárt Cseffei összeírta ottani javait, s a Magyar utcába Dálnoki Lőrincz vitette holmiját. Számos aranykupa s egyéb nemesfémtárgy mellett 7200 Ft készpénz s egy levelesláda volt vele.⁴⁰ Érdekességképp jegyzem meg, hogy a Magyar utcába Cseffei Gyulai Mártonnétól költözött, illetve az ő házából, amelyet tőle bérelt. Az érdekesség az, hogy ez a ház Kakas Istváné, az egyik első magyar Ázsia-utazóé volt, kinek halála után (1603) szerezhetette meg Gyulai.⁴¹

A felsorolt adatokból következően Cseffei, ha nem is tartozott ahhoz a 13 családhoz, amelyet az úzus Erdélyben az *előkelők*nek nevezett, a nagytömegű középnemességből mindenesetre vagyonosságánál fogva is kitűnt, s persze műveltsége is magasabb volt az átlagénál.⁴² Természetesnek mondható, hogy a változó fejedelmek mindegyikével jó viszonyban lévő Cseffei gyarapítani tudta birtokait. Ezt a megnövekedett gazdagságot azonban nem családja örökölte, mert az vele fiúágon kihalt. Tudjuk, hogy Daczó Mária volt a felesége, nincs azonban adat arra, hogy gyermekük lett volna.⁴³

Cseffei László pályája 1629-ig

Cseffei, amikor 1627 őszén Leydenbe, a peregrináló Bethlen Péter után indult, már tudott latinul, németül, komoly katonai múltat mondhatott magáénak, s túl volt első külhoni útján is, amelyet követként tett meg, s néhány hónapja már Belső-Szolnok megye

³⁷ E falu birtokosait *Kádár* VII. 1905. 8–9. sorolja fel, de nem említi Cseffeit. A *Liber Regius* VIII. 212. lapján viszont itteni birtokosként szerepel 1636. február 12-i dátummal.

³⁸ *Kádár* VII. 1905. 18.

³⁹ *Kádár* VII. 1905. 35–36.

⁴⁰ *Torma* Károly, TT 1884. 143–144.

⁴¹ *Cseffei*-levelek: 1643. május 28. Kolozsvár. Szakal András levele Cseffeihez, melyben írja, hogy beszélt Gyulainé asszonnyal, s készpénz kellene a Kakas István háza „kielégítésére”, éspedig 1400 Ft; a legjobb lenne, ha Cseffei személyesen menne Kolozsvárra, s kiválasztaná a szállásul kibérendő házat.

⁴² Az erdélyi társadalom rétegződésének tömör jellemzéséhez lásd *Péter Katalinnak* a 19. jegyzetben említett munkáját. Cseffei anyagi helyzetének megítélését a birtoknagyságok ismeretének hiányában segíti *Makkai László*: Szolnok-Doboka megye magyarságának pusztulása a XVII. század elején. Kolozsvár, 1942.

⁴³ *Hodor* 1837. 67.; *Nagy* 1858. 120.

főispánja volt. Életének első harmincöt évéről azonban alig tudunk konkrétumokat, neveltetéséről, iskoláiról pedig semmit.

Bethlen Gábor szolgálatába minden bizonnyal mostohaapja Hatvani Zsigmond, Doboka megye főispánja ajánlotta, s Bethlen trónralépésének első hónapjaiban Cseffei már részt vett élete talán első közéleti szereplésén – méghozzá jólöltözötten, hiszen a fejedelem ezt külön Hatvani lelkére kötötte abban az utasításban, melyben őt és Cseffeit Szebenbe, a török követ fogadására rendelte (1613. december 30.).⁴⁴

Az elkövetkező hat évből nincsen rá adatunk, de feltehetjük, hogy ekkor lépett katonai szolgálatba, s mint a Doboka megyei hadak lovasságának egyik vezetője vett részt azután Bethlen első hadjárataiban.

1619 és 1624 közöttől hat levelét ismerjük, valamennyit Bethlen magyarországi hadjáratairól írta anyjának.⁴⁵ Ezekből a levelekből a fejedelem iránti feltétlen lelkesedés mutatkozik meg, s a nagy öröm Bethlen sikerein. 1619. december 21-én Modorról írt levelében például: „Hírt is nem írhatok kegyelmeteknek, hanem ma szombat lívín, kedden Pozsonyba bemegyek, és szerdán, Karácsony napján benn leszek. Szent István napján Ófelségít az boldog emlékezetű Szent Magyar Koronával megkoronázzák. Mellyet Isten, Ófelséginek és nekünk is örömünkre adjon. Én bizony örvendezek azon, kit apám sem remíltett. Én immár a magyar nemzetségnek királyát láttam, ha Isten íltet szolgálom is.” A hadi dolgokon kívül minden levelében külön tér ki arra, hogy anyja mennyire vigyázzon egészségére, s nyugtatja, ne aggódjon fia miatt, mert „Ófelsége szárnyai alatt” biztonságban van.

Első életrajzírója szerint Cseffei 1620-ban a „fejedelmi tábla hitess assessora” lett, de Lázár Miklós itt sem hivatkozott forrásra; Trócsányi Zsolt Erdély központi kormányzatáról írott munkájában mindenesetre nem tud erről.⁴⁶ Arról, hogy katonai feladatokon kívül más ügyek intézésével is megbízta a fejedelem, először 1623. március 23-áról van adatunk, de ez is csupán egy megbízólevél „ügyek” intézésére.⁴⁷ Nem tudunk többet Cseffei első követi útjáról sem, hiszen csak annyi derül ki a kiadatlan megbízólevélből, hogy a moldvai vajdához ment – ahogy Bethlen titkára fogalmazott: „bizonyos dolgaink végett”. A levél 1625. július 25-én kelt.⁴⁸

Bethlen Gáborral való jó kapcsolata zavartalannak tűnik, bár tudunk olyan esetről is, amikor Cseffei valószínűleg birtokadományt kért, s a fejedelem ezt sokallta. Ez a nézeteltérés 1623 őszén volt, mert Cseffei, 1624. március 21-én Kassáról anyjához írt levelében arról beszél, hogy hiába búsul ő anyja betegségén, s hiába menne haza szívesen, mert most, amikor „a fejedelem nehességét immár magamrul lesörögtem(!), hogy attul az én szívem immár megnyugodott”, nem volna okos elmenni mellőle, mert ha hazamegy: „kegyelmed ítélje meg, ha a fejedelem haragudni fog rám, micsoda utat nyitok az

⁴⁴ Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor kiadatlan politikai levelei. Bp. 1879. 8.; ugyanez: Török-magyarokori államokmánytár. Szerk. Szilágyi Áron, Szilágyi Sándor. I–VII. Pest, 1868–1872 (a továbbiakban: TMÁO I–VII.) I. 114–115.

⁴⁵ Cseffei-levelek: 1619. december 21. Modor; 1621. január 2. Nagyszombat; 1621. április 4. Nagyszombat; 1621. május 16. Kassa; 1624. október 15. Hodolin (Morvaország). Ezen kívül Kádár VII. 1905. 185. mint lovashadnagyot említi.

⁴⁶ Lázár 1889. 165.; Trócsányi 1980. 157–158.

⁴⁷ Szilágyi Sándor, TT 1886. 409.

⁴⁸ Cseffei-levelek közt.

énellenem való embereknek arra, hogy vele veszekedjenek”. Egyébként is tőle kapott mindent, s csak ő védheti meg. Ezután apró ügyekben való eljárásban ad tanácsokat, majd visszatér a fejedelem neheztelésére: „Ezt is akarám asszonyom kegyelmednek értísire adnom, hogy az Karácsonyban, mikor a fejedelem rám igen haragudott, ugyan elő vetette az urak előtt azt, hogy ő énnekem jószágot adott, és a többi; és, hogy ha kedve ellen kezdek elmenni. Most mi vagyon sziviben, ki tudja azt, mert az fejedelemtől kéregetni(?)) alkalmatlan időben avagy tőle búcsúzni semmi nem egyéb, hanem ütet bosszantani.” – ezért nem tud most semmiképpen hazamenni, különösen hogy „Késmárkra vissza küldött vala kiváltkíppen való dolgokat. Akkor szíp szókkal szólott, sokat is beszéllett velem. Bizony egy kevés ideig immár várakoznom kell. . .”⁴⁹

Cseffei László európai körútja, 1627–1628

Iktári Bethlen Péter 1625. márciusában indult külföldi tanulmányújtjára⁵⁰ a korban szinte egyedülállóan nagy kísérettel. A két nevelőn – Tótváradjai Kornis Mihály, Tölcseki István – kívül bethleni Bethlen János, vargyasi Daniel János, Abaffy László és Tornai Gáspár kísérte útján Leydenig. Ez a kíséret kiegészült Berlinig azzal a követséggel, melyet Liszti Ferenc vezetett, s célja az volt, hogy a fejedelem számára megkérje Brandenburgi Katalin kezét. Ez utóbbi társasághoz tartozott Kecskeméti Gergely is, a peregrináció Berlinig tartó szakaszának korabeli krónikása.⁵¹

A Gyulafehérvárról induló társaság előbb Kassára, majd Lőcse, Boroszló, Berlin útvonalon az Odera melletti Frankfurtba ment.⁵² Az itt eltöltött egy év után, 1626. június végén Leydenbe indultak, s július 25-én valamennyien beiratkoztak az itteni egyetemre.⁵³

⁴⁹Cseffei-levelek közt.

⁵⁰A peregrináció történetét megírta *Lukinich Imre*: Az iktári Bethlen fiúk külföldi iskoláztatása. = Nagyenyedi Album MCMXXVI. Szerk. Lukinich Imre. Bp. 1926. 79–100. (a továbbiakban: *Lukinich* 1926); rövid összefoglalását lásd *Herepei János*: Hogyan történhetett Bethlen Gábor és Bajoni Vince római zarándoklata? = Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. I–III. Szerk. Keserű Bálint. Szeged, 1965–1971 (a továbbiakban: *Adattár* I–III.) III. 378–380.; egy újabb feldolgozást készített elő *Veress Endre*. Anyaggyűjtése a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárában (a továbbiakban: MTA) MS 439/7.

⁵¹*Kecskeméti Gergely*: Ulysses Pannonicus. Franeker, 1626. RMK III. 1397. (a továbbiakban: *Kecskeméti* 1626); magyar nyelvű kivonata *Kulcsár Péter* munkája. = Utazási irodalmunk a 16–18. században. Vál., a kötetet szerk. Kovács Sándor Iván. Sajtó alá rend., a jegyzeteket írta Monok István. Bp. 1989. (Magyar remekírók).

⁵²Az előkészületekre s eddigi útjukra lásd *Lukinich* 1926. 89–91.; uő. Századok (a továbbiakban: SZ) 1911. 716–718.; uő. SZ 1912. 475–476.; *Kecskeméti* 1626. 25–26., 30–41.; *Dézi Lajos*, Irodalomtörténeti Közlemények (a továbbiakban: ItK) 1890. 221.; *Csipkai Sándor*: Magyar–Holland irodalmi kapcsolatok kezdetei. Bp. 1935 (a továbbiakban: *Csipkai* 1935) 9.

⁵³Bethlen János levele apjához, Frankfurt, 1626. június 6. (Lásd *Szabó Károly*, TT 1881. 192.); továbbá a leydeni beiratkozás dokumentumai: Album studiosorum Academiae Lugduno-Bataviae. Hagae, 1875. 194., illetve Friedrich *Teutsch*: Die Studierenden aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Leyden 175–1875. = Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. 1880. 206.

A peregrináció történetét e ponttól már részletesebben kell tárgyalnunk, hiszen a Leydenben eltöltött egy év után döntött úgy a fejedelem és id. Bethlen István, hogy Cseffei Lászlót – ez évtől Belső-Szolnok megye főispánját⁵⁴ – küldik az ifjú Péter mellé kísérőnek.

A peregrináció korabeli értékeléséről, céljairól, várható, s tényleges eredményeiről két szélsőséges véleményt idézünk. Az első Kecskeméti Gergelyé arról, hogy miért indult Péter erre az útra: A gróf azért indul útnak, hogy tanulmányozza a kegyes törvényeket, a népek szokásait és erkölceit, a városokat.⁵⁵

Ezzel szemben álljon itt Kemény János véleménye a hosszú, s költséges utazás eredményeiről: „Az grófnak nem használa az peregrináció; corumpáltatván erkölce, semmirekellő emberré lött vala, nem mint az bátyja ifjabb gróf Bethlen István.”⁵⁶

A fennmaradt levelekből, amelyeket a kísérők haza, id. Bethlen Istvánnak írtak, kiderül, hogy a valóság inkább az utóbbi véleményhez áll közelebb. Kornis Mihály szerint mindent elkövettek, hogy megtanítsák németül, de nem ment. Péter tovább akart utazni Leydenből is. A francia nyelvel is próbálkoztak, s ezért egy „gall gazdánál” béreltek szállást. Egyéb tárgyak közül az aritmetikát erőltették, de nem akarta tanulni, s egyébként is unta a leydeni tartózkodást. Az sem tartotta vissza, hogy a legjobb tanárok tanították⁵⁷ (Altingius⁵⁸ és Polyander⁵⁹). Id. Bethlen István válaszeveleiből kiderül azonban, hogy a két nevelővel is voltak bajok – meghasonlás támadt Tölcseki és Kornis között, s Tölcseki jobbjára a maga tanulmányaival volt elfoglalva; Leydenből ő nem is akart továbbmenni, egy évig szeretett volna még ott tanulni.⁶⁰ Ezeknek az ellentéteknek az elsimítására, s az ifjú Péter irányítására küldték ki Cseffei Lászlót, és külön utasítással diplomáciai ügyekben való eljárásra Bornemissza Ferencet⁶¹ és Pálóczi Horváth Jánost.⁶² A peregrináció e szakasza történetének forrása az utóbbi időben jelentősen kibővült. E dokumentumok első olvasásra azt bizonyítják, hogy Bethlen Gábor életének utolsó két

⁵⁴ *Lázár* 1889. 165.; *Kádár* VII. 1905. 183.

⁵⁵ *Kecskeméti* 1626. 21–23.

⁵⁶ *Kemény* 1980. 52–53. – A Kemény által említett ifjú Bethlen István, id. Bethlen István kisebbik fia volt. 1619–1620-ban tanult Heidelbergben, de a város elfoglalása miatt meg kellett szakítani tanulmányait. Vö. *Lukinich* 1926. 79–85. és ennek hivatkozásai.

⁵⁷ Kornis levele id. Bethlen Istvánnak, Leyden, 1627. április 16. (Lásd *Lukinich Imre*, TT 1911. 305–310.); Bethlen válasza: Küküllővár, 1627. május 31. illetve Kolozsvár, 1627. augusztus 26. (Lásd *Monok István*: Adalékok id. Bethlen István patrónusi tevékenységéhez. = Ráday Évkönyv. VI. Szerk. Benda Kálmán. Bp. 1989); ez utóbbiból egy idézetet kiadott *Szentkatolnai Bakk Endre*: Az alsó-fehérmegyei történelmi régészeti és természettudományi egylet XIII. évkönyve. Gyulafehérvár, 1904. 69.

⁵⁸ *Henricus Altingius* (1583–1644) egykori heidelbergi teológia professzor ez időben Leydenben tanított.

⁵⁹ *Johannes Polyander* (1568–1641) 1611-től haláláig a leydeni egyetem teológia professzora volt.

⁶⁰ Id. Bethlen István idézett 1627. május 31-i levele. Lásd az 57. jegyzetet.

⁶¹ *Szalárdi János* siralmas krónikája. Kiad. Szakály Ferenc. Bp. 1980 (a továbbiakban: *Szalárdi* 1980) 214.

⁶² Id. Bethlen István haláláig egyik leghűségesebb embere. Lásd a gróf végrendeletét: *Radvánszky Béla*: Családelet és háztartás a 16–17. századi Magyarországon. III. Bp. 1879 (a továbbiakban: *Radvánszky* 1879) 277–304. Lásd még 91. jegyzetünket.

évében átalakítandóban volt szövetségi politikáját, Bornemiszának volt a feladata ezt, a protestáns szövetségeseknek megmagyarázni.⁶³

Volt azonban egy másik szempont is, amely miatt a választás éppen Cseffeiékre esett: Bethlen Gábor Kornisnak adott instrukciója 6. pontjában külön hangsúlyozta, hogy kerüljék el a „pápista” helyeket, illetve, hogy ilyen helyekre csak fokozott felügyelettel látogassanak el.⁶⁴ E kérdésben azonban lehettek gondok a katolikus Kornissal, mert az őt felváltó nevelő személyének megválasztásában már szempont volt az is, hogy az illető református legyen: „Se urunk őfelsége, se én elménkkel fel nem tudtuk találni eddig a személyt, noha bizony valóban volnánk rajta: hanem kételemenség alatt mivel az idő ennyire eltelik, im Doctor Scultetivel indultunk traktába urunk őfelsége kegyelmes tetszéséből, ha felvállalná, mivel igen fő deák, s fő orator mind németül, mind deákul. Őfelőle nem is gondolhatom, hogy pápista vallásra igyekeznék fiamat hajtani mind annyi látásra méltó sok különb-különb-féle kiváló pápista főhelyeken való járási között is, semmi rábeszéléssel és sugalmazással.”⁶⁵

Abban, hogy végül is Cseffeiékre esett a választás, jelentős szerepe volt tehát annak, hogy mindhárman reformátusok voltak. Érdeemes tovább időzni az alkalmas személy kiválasztása körüli bonyodalmaknál: id. Bethlen István is írja, hogy alkalmas személyt – olyat, aki nyelveket ismer, tud viselkedni előkelő udvarokban, református és jó erkölcsű, s mindezeken túl ért valamennyit a neveléshez is – Erdélyben nehéz fellelni. A Scultetusról szóló rész például így folytatja: „Ez egyen kívül immár nincs is kiről tudjunk gondolkodni. . .”; aztán ugyane levél utószavában: „Noha ez leveletem régen ezelőtt megirtam volt, de mivel a peregrinációra való személyt oly nehéz feltalálni, kinél nehezebb s ritkább dolog ez mi szegény nemzetünkben alig lehetett, ezmiatt oly gondjaim és búsulásim voltak immár egy időtől fogva, kit meg sem írhatok, mert im Scultetusra vettük vala bizonyos feltételek alatt, de őfelsége meg nem nyughaték természetiben. Hanem azután asszonyunk őfelsége titkárával kezdtünk vala traktálni, de abban is sok nehézségek találkozotanak. E néhány időtől fogva mind igyekeztünk és szorgalmatoskodtunk. Hanem im újokban őfelségének tetszik, hogy Cseffei László urat bocsássá őfelsége, úgy mint ki fő gondviselője legyen, mellette Bornemisz Ferencet (ki fő francúz, fő deák, s oda sokat lakott) bocsássá őfelsége úgy, hogy hogy mindenkben Cseffei úrtól legyen függések. . .”⁶⁶

Szalárdi Jánosnak a Bethlenéhez hasonlóan jó véleménye volt Cseffeiről. Krónikájának abban a részében, ahol Bethlen Gábort azért dicséri, hogy milyen gondot fordított testvéröccsei tanníttatására, ezt írja: „mindön az iskolából kivenné őket, böcsületes tudós főrendek gondviselések, mint tottóri Cseffei László, Pálóczi Horváth János és többek gondviselése alatt . . . elküldvén őket . . . az haza jövőendő szolgálatjára őket készíteni, nevelni, gyarapítani, alkalmatosbakká tenni.”⁶⁷

⁶³ A Ferdinánddal kötött béke után Bethlen Gábor magyarázkodni kényszerült a protestáns hatalmaknál. Ezért küldte Bornemiszát Hollandiába és Angliába. Visszafelé aztán tárgyalt Párizsban, Rómában, de főképp a velencei időzésük lehet érdekes. E kérdésekről külön tanulmányban kívánunk beszámolni.

⁶⁴ *Lukinich Imre*, SZ 1912. 716–718., és *Lukinich* 1926. 90–91.

⁶⁵ Lásd a 60. jegyzetet.

⁶⁶ A 60. jegyzetben idézett levél 1627. július 1-én Radnóton írott utószava.

⁶⁷ *Szalárdi* 1980. 126.

Az új kísérők gondos kiválasztása mellett 1627 nyarán az apa, id. Bethlen István új instrukciót írt fiának, a fejedelem pedig Cseffei és Bornemisza részére.⁶⁸ Ezeken az útmutatásokon kívül a fejedelem ellátta őket ajánlólevelekkel: 1627. augusztus 27-i dátummal írt Pázmány Péternek⁶⁹ – további ajánló sorokat kérve unokaöccse számára a katolikus udvarokba és a pápához⁷⁰ –, Izabella hercegnőnek,⁷¹ XIII. Lajosnak,⁷² Richelieu kardinálisnak,⁷³ és a velencei dogenak.⁷⁴ Ezen kívül értesítette a lőcsei tanácsot, hogy Cseffeiék az ő utasítására utaznak, kéri őket, segítsék útjukban;⁷⁵ id. Bethlen István pedig egy újabb levelet küldött Komis Mihálynak.⁷⁶

1627. szeptember elején indult Cseffei és Bornemisza, s Kassán csatlakozott hozzájuk Pálóczi Horváth is.⁷⁷ Október elejére értek Pozsonyba, ahol átvették Pázmánytól a kért ajánlólevelet, majd Bécsbe siettek. II. Ferdinánd október 14-i dátummal írt Izabella hercegnőnek, hogy Bethlen Pétert és kíséretét fogadja illően.⁷⁸ Ezt a levelet is feltehetően Cseffeiék vitték magukkal. Ezután Prága, Berlin útvonalon haladva Hamburgba értek november 19-én. Útjuk valamennyi állomásáról írtak a fejedelemnek, Cseffei az anyjának is, sajnos azonban e levelekről csak utalásokból tudunk. Az első fennmaradt levelek Hamburgból kelteztek.⁷⁹ Innét kalandos tengeri úton Amszterdamba, onnét

⁶⁸ A két instrukcióról id. Bethlen István 1627. augusztus 27-i leveléből tudunk csupán. Vö. az 57. jegyzettel.

⁶⁹ Kiadva: *Jacobus Ferdinandus Miller: Epistolae Petri Pázmány. I.* Buda, 1822. (a továbbiakban: *Miller* 1822) 191–193., és ugyanez: *Georgius Pray: Gabrielis Bethlenii Principatus Transsilvaniae coaevis documentis illustratus. II. Collegit et edidit Jacobus Ferdinandus Miller, Pest, 1816.* 154–156.

⁷⁰ A levelet, amelyet Pázmány írt, nem ismerjük, de biztosan teljesítette a fejedelem kérését, mert Bethlen 1828. október 29-én hozzá írt levelében köszönetet mond (lásd *Miller* 1822. 25–29.).

⁷¹ E levelet nem ismerjük, de említi Izabella hercegnő Bethlenhez 1628. február 2-án írt levelében. Lásd: Magyar történelmi okmánytár a brüsszeli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból. Szerk. Hatvani (= Horváth) Mihály. (*Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria. IV.*) 4. köt. Pest, 1859 (a továbbiakban: *Hatvani* 1859) 286–287.; Ugyanilyen tartalmú az a levél, amely ez előbbi francia nyelvűnek német fogalmazványa, s mely megjelent: *Okmánytár Bethlen Gábor fejedelem uralkodása történetéhez.* Szerk. Gindely Antal. Bp. 1980. 482–483.

⁷² *Szilágyi Sándor*, TT 1887. 9.

⁷³ Uo. 8.

⁷⁴ Oklevéltár Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetései történetéhez. Összegejtötte Mircse János. Kiadta Óváry Lipót. Bp. 1886. 19.

⁷⁵ *Szilágyi Sándor*, TT 1887. 8.

⁷⁶ Id. Bethlen István 1627. augusztus 26-i levele. Lásd az 57. jegyzetet.

⁷⁷ A Pálóczi Horváth család naplója 1622–1670. Közli Szopori Nagy Imre. (*Monumenta Hungariae Historica. Scriptores. XXXI.*) Bp. 1881. 193.

⁷⁸ *Hatvani* 1859. 285–286.

⁷⁹ Bornemisza Ferenc 1627. november 19-i dátummal írt a fejedelemnek, de ezt a levelet nem ismerjük, csak említi Bethlen Gábor 1628. március 7-én Bethlen Péter kísérőinek írott levelében (lásd: *Szilágyi Sándor*, TT 1881. 197–98.). A másik levelet Cseffei írta az anyjának november 20-án (lásd *Beke Antal*, TT 1881. 193–196.; a Hamburg leírását tartalmazó részt idézi *Szamota István: Régi magyar utazók Európában. Nagybecskerek, 1892.* 225–226.). E levél margójára Cseffei lerajzolta egy hamburgi ház homlokzatát, előtte hajóval. Ezt az ábrát kiadta *Kovács Sándor Iván: Pannóniából Európába.* Bp. 1975. képmellékletként.

szekéren Leydenbe utaztak, ahol 1627. december 10-án találkoztak Bethlen Péterrel és kíséretével.⁸⁰

Nem sokáig időztek e városban, mert Bethlen Péter, Kornis Mihály, Pálóczi Horváth János, Bornemisza Ferenc és Cseffei továbbindult, hogy felkeresse Izabella hercegnő udvarát Brüsszelben. Leydenben maradt viszont Bethlen János, Daniel János, Tölcsöki István, Tornai Gáspár⁸¹ – Abaffy Lászlóról nem tudjuk maradt-e, vagy Bethlen Pétert kísérte tovább. Az ottmaradottak közül Bethlen és Daniel még három évig volt a leydeni egyetem tanulója, s 1629 őszétől itteni tanuló társa Medgyesi Pálnak (Debrecen város alumnusa) és Laskai Jánosnak (a Zólyomi család alumnusa).⁸² A nevek illeténi felsorolását azért nem tartottuk feleslegesnek, mert a bevezetőben említett értelmiségi csoport, amely – helyzeténél s nézeteinél fogva mindenképp – 1636–1638 körül id. Bethlen István köré gyűlhetett, vagy az ő harcával, ellenzéki ségével legalább elviekben egyetérthetett, nagyrészt e körből kerülhetett ki.

Cseffeiék tehát 1628 januárjában Bredán és Antwerpenen át Brüsszelbe mentek, ahol is röviden időztek.⁸³ Aztán Ostendéből Angliába hajóztak, ahol I. Károly fogadást rendezett tiszteletükre. Londont, majd Oxfordot csodálták meg az erdélyi urak – összehasonlításhoz mindenütt a szász városok adták az alapot.⁸⁴

1628. március 22-én hajóztak el Angliából. A csatornán olyan látványban volt részük, amelyet kevés magyar ember élt át akkoriban: tengeri ütközetet láttak, spanyol és holland hajó összetűzését – Cseffei igyekezett is rögtön papírra vetni élményeit, s megírta a látottakat, az érintett helyeken hallott történeteket, aktuális hadi eseményeket s minden számára érdekes és új dolgot anyjának és Monostorszegi Kún Istvánnak.⁸⁵

Calais-ben kötöttek ki, onnan Párizsba utaztak, ahol Péter és kísérete találkozott XIII. Lajos királlyal és Richelieu kardinálissal. Aztán ismét egy nem szokványos kaland következett. Elkísérték Lajos seregét Rupella (La Rochelle) ostromára, ami azért is furcsálható, mert a városnak az volt a bűne, hogy hugenotta volt, másrészt pedig – védelméről gondoskodandó – Angliával egyezkedett.⁸⁶

⁸⁰ Cseffei László levele Monostorszegi Kún Istvánnak. Leyden, 1627. december 16. Veress Endre másolatáról (vö. az 50. jegyzettel) kiadta Kovács Sándor Iván, Irodalomtörténet (a továbbiakban: It) 1979. 312–323. Az eredeti: Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Levéltára, Mike Sándor gyűjtemény.

⁸¹ Tölcsöki István disputációja: RMK III. 1427. (1628); Daniel Jánosé: RMK III. 1456. (1630); az ő peregrinációjának tömör leírása: Vargyasi id. *Daniel Gábor: A vargyasi Daniel család eredete és tagjainak rövid életrajza*. Bp. 1896. 57–75. Bethlen János Leydenben maradására és hazatérésére lásd *Adattár* III. 383. és *Csipkai* 1935. 9.

⁸² *Csipkai* 1935. 9–10.

⁸³ Lásd Izabellának a 71. jegyzetben idézett levelét, továbbá Cseffei anyjához intézett sorait Párizsból, 1628. április 8-án (lásd *Beke Antal*, TT 1881. 195–197.).

⁸⁴ Lásd Cseffeiének a 83. jegyzetben idézett levelét, és Pálóczi Horváthnak id. Bethlen Istvánhoz írt beszámolóját: 1628. április 10. Párizs (lásd G.S. TT 1884. 590–592.).

⁸⁵ Cseffei leveleit külön-külön többször kiadták (lásd a jegyzeteinket); összegyűjtve lásd az 51. jegyzetben leírt antológiában.

⁸⁶ Cseffei levele Monostorszegi Kún Istvánnak Velencéből, 1628. augusztus 28-án. Ugyanaz vonatkozik rá, mint a 81. jegyzetben említettre.

Felvetődött egy spanyolországi út lehetősége is, a fejedelem a pénzt is elküldte a költségek fedezésére,⁸⁷ de mégis inkább Olaszországba utaztak Toulouse-on és Marseille-en át. Először Firenzét keresték fel, ahol a herceg fogadta a társaságot,⁸⁸ s ezután utaztak Rómába, hogy tisztelegjenek a pápa előtt, s lássák az Örök Várost.⁸⁹

Visszautalásként arra a kérdésre, hogy Bethlen Péter katolizált-e, itt kell tisztáznunk, hogy a római látogatásra vonatkozó, általunk is ismert forrásokból az derül ki, hogy megtartotta református hitét.⁹⁰

Rómából Padován át Velencébe tartott a kis csapat, de Padovában Pálóczi Horváth elvált tőlük, s az itteni egyetemen folytatta tanulmányait.⁹¹ A többiek Velencében időztek néhány hónapot, s 1628. év végén tértek haza Erdélybe. Nem tisztázott még a visszatérés útvonala. Több jel utal arra, hogy Svájcot érintve, majd a Duna-völgybe átmenve Bécsen át jöttek Erdély felé.⁹²

*

Mielőtt továbblépnénk Cseffei életrajzának tárgyalásában, nem tartjuk feleslegesnek kitérni néhány szóban arra a kérdésre, hogy mit vett észre az erdélyi főispán Európából, s milyen tapasztalatokkal, ismeretekkel gazdagodva tért haza.

Külön kell tehát beszélnünk Cseffei László utazási leveleiről azért is, mert az eddig feltárt Cseffei-szövegek közül a szakirodalom ezekkel foglalkozott a legtöbbet. Az utazási levél Kovács Sándor Iván kategóriája,⁹³ s dolgozatunkban mi is ezt használtuk. A leveleket egyébként a művelődéstörténeti kutatás régóta számon tartja. Beke Antal adott ki kettőt 1881-ben.⁹⁴ E közlésből vett át Szamota István egy Hamburgra vonatkozó részletet 1892-ben kiadott munkájában.⁹⁵ Ezután már csak a hatvanas évek végén fellendülő peregrinációtörténeti és az utazási irodalom feltárását célzó kutatások keretében nyúltak a levelekhez.⁹⁶ Binder Pál 1969-ben megjelent válogatásába Beke Antal közlését vette át úgy, hogy tovább modernizálta a szöveget.⁹⁷ E kötet

⁸⁷ Lásd Bethlen Gábornak a 79. jegyzetben említett levelét.

⁸⁸ Lásd a 86. jegyzetet.

⁸⁹ Uo. és *Georg Krauss*: Erdélyi krónika. = Bethlen Gábor krónikásai. Szerk. Makkai László. Bp. 1980. 172., 192–193.

⁹⁰ E fogadásról, a katolizálásról folytatott vitákról *Heltai János* írt külön tanulmányt: Bethlen Péter és Pázmány. = Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. Bp., 1987. 411–422.

⁹¹ Pálóczi Horváth János padovai disputációja: RMK III. 1438. (1629); Bethlen Gábor két hozzá, Padovába írott levelét kiadta *Koncz József*, TT 1888. 383–384.

⁹² Lásd Cseffeiéneket Velencéből írott leveleit. Kiadta *Kovács Sándor Iván–Kulcsár Péter*, Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus IX. Szeged, 1969 (a továbbiakban: *Kovács–Kulcsár* 1969) 98–99.

⁹³ It 1979. 312–313.

⁹⁴ TT 1881. 193–197.

⁹⁵ *Szamota István*: Régi magyar utazók Európában 1532–1770. Nagybecskerek, 1892. 225–226.

⁹⁶ *Kovács–Kulcsár* 1969. 98–99.

⁹⁷ *Binder Pál*: Utazások a régi Európában. Bukarest, 1976 (a továbbiakban: *Binder* 1976) 75–85.

recenziójában Kovács Sándor Iván kiadta Cseffeinek további két levelét,⁹⁸ amelyet modernizált másolatban Veress Endre hagyatékában talált meg.⁹⁹ Összesen tehát hat olyan levelünk van, amelyet Cseffei László európai körútjáról írt haza anyjának (4) és Monostorszegi Kún Istvánnak (2). Sikerült valamennyi eredetijét is megtalálnunk.¹⁰⁰

A levelek kiadásán túl Kovács Sándor Iván röviden érintette azt a kérdést is, hogy hol helyezhetők el e levelek utazási irodalmunk történetében.¹⁰¹ E rövid elemzés során megállapította, hogy az olaszországi két levél kivételével Cseffeinek csaknem sikerült elérnie Szepesi Csombor Márton leíró és bemutató képességét. Ugyanő hívta fel a figyelmet, hogy kívánatos volna egy olyan vizsgálat, hogy Cseffei, összehasonlítva a többi református utazóval, mit tartott megjegyzésre méltónak a meglátogatott országokban. A továbbiakban ezen összehasonlítóhoz kívánunk alapot nyújtani Cseffei leveleinek bemutatásával.

A harmincéves háború egyes eseményeiről, Németalföld és a spanyol Habsburgok harcáról, Anglia és Franciaország küzdelmeinek egyes részleteiről tudósít csaknem valamennyi levelében. Az anyjának írtakban persze csak arról, hogy milyen erős egy-egy vár, mekkorák a hadseregek, de Kún Istvánnak már részletezi a haderőt, a hadmozdulatokat stb.

A városokban, ahol megfordult, nyitott szemmel járt, s szemében nem csupán azok az értékek, amelyek református hitével, vagy a nagy tudományossággal kapcsolatosak: leírja a népesség összetételét, az építési módot, a szokásokat, a foglalkozásokat.

Ha az idegen helyeket a hazai városokhoz viszonyítja, ennek az összevetésnek mindig a szász városok az alapjai: „Nagy erős emberek, mind falui, mind városi, mint szinte a szászok miköztünk” – írja az angolokról Kún Istvánnak. Franciaországról anyjának írt beszámolójában pedig: „Az föld ez is igen szíp és apró, minden faluk inkább az erdőkön vannak, az mezőket szántják; Anglia is az szerint. Az faluk, mint a szászok falui, kőből rakott sűrű és cserepes, az emberek igen embersig értők.”

Egész útja során a flamand nép volt az, amely osztatlan csodálatát kivívta. Dicséri gazdagságukat, valláshűségüket, szorgalmukat s tehetségüket, mellyel kis nép létükre a világban óriási tekintélyt szereztek maguknak. Különösen a tengerrel való harcuk, a gátépítés töltötte el ámulattal.

A tenger volt természetesen az egyik legnagyobb élmény a nagy vizet nem látott főispánnak. Kalandokban is volt része: Hamburgból Hollandia felé hajóztukban az egyik kísérő vitorlás elsüllyedt; Angliából visszafelé jövet láttak két hajót: „Nagy hadakozó hollandiai hajó egy spanyol dunkerki hajót soká kergete, de amaz elszalada”; Calais-ben olyan helyen szálltak meg „holott minden nap inkább láthat harcot az tengeren, szabadon nízheti az spanyolok és hollandusok egymásra mint lövöldöznek. Az nagy öreg hajókon kin húsz-huszonöt ágyú, tarack, kin több, kin kevesebb. Lövik, fogják, süllyesztik egymást. . .”. Emellett érdekesnek találta a „fluxus”-t, az árapályt: különösen amikor a tenger árad, „olyankor filelmes” – írja Kún Istvánnak.

⁹⁸ It 1979. 312–313.

⁹⁹ MTAK MS 439/7..

¹⁰⁰ Cseffei-levelek, illetve a két, Monostorszegi Kún Istvánnak írott levél: Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Levéltára, Mike Sándor gyűjtemény.

¹⁰¹ It 1979. 320–323 uő., Szakácmesterségnek és utazásnak könyvecskéi. Bp., 1988.

A gazdálkodási mód, a kikötők nagyságának s a hadak állapotának leírása mellett odafigyel a szokásokra is, amelyek az egyes udvarokban divatoztak. A francia királynő és a hercegnő fogadásáról megemlékezve írja: „ez estve, úgy mint szerdán sötétben az királyné asszonnyal lettünk szemben gyertya világoknál. Ű köztük az szokás; az infantissával is úgy voltunk.”

Az erdélyi ember számára ritkaságszámba menő látványokat több levelében is említ: „Angliában két strucc madarat láttam, és egy kazuar nevű indiai szárnyatlan nagy madarat. Az indiai tyúkhoz az nyaka hasonlik, fekete, igyenesen ha felhúzalkodik lehet annyi mint én, jóllehet az struccnál sokkal kisebb. Az strucc azmint az kipe szinte olyan.” (Tudniillik egy képet is küldött róla anyjának.) „Itt esmét Parisban láttam egy vajutt elefántot gyermekdedet, azt is az angliai király küldötte/ide”

Cseffei olvasmány-műveltségének dokumentumai csak kis részben köthetők közvetlen módon a peregrinációhoz. Leveleiben megemlékezik néha könyvek küldéséről, mégis olvasmányairól egy későbbi vásárlási jegyzék árul el többet.

Robert Fludd (1574–1637) angol fizikus és csillagász egy művét európai körútjáról küldte haza,¹⁰² ám csak annyit tudunk meg a levélből a szerző nevének kívül, hogy a mű négykötetes. Ennek alapján helyesnek tartjuk Binder Pál feloldását.¹⁰³ Ezen kívül küldött mappát Monostorszegi Kún Istvánnak,¹⁰⁴ a maga számára pedig egy „Atlas minor”-t,¹⁰⁵ és más könyveket, amelyekről nem mond közelebbit.¹⁰⁶

Possessor-bejegyzésből tudunk arról, hogy megvolt neki Baptista Mantuanus (1448–1516) padovai professzor *Consilia medica*, Lyon, 1558 című könyve is,¹⁰⁷ amelybe beírta: „Liber Ladislai Cseffey Emtus fl. 1. az társát elszolgálták”.

1657-ben megvásárolta Kamuthi Farkasné Jászberényi Zsófiától a férjétől reá maradt könyvek közül a következőket:¹⁰⁸

1. Aemilii Dusi de conservanda valetudine, kicsiny fekete könyv¹⁰⁹
2. Pitacer (?) fekete könyv írott mind¹¹⁰

¹⁰² Kovács–Kulcsár 1969. 98–99.

¹⁰³ Binder 1976. 189.; Robert Fludd: Opera, utriusque cosmi majoris et minoris, metaphysica, physica, atque technica historia. I–IV. Oppenheim, 1617–1619.

¹⁰⁴ Kovács Sándor Iván, It 1979. 316–318.

¹⁰⁵ Kovács–Kulcsár 1969. 98–99.; a könyv talán Gerhard Mercator (1512–1594) atlasza (Antwerpen, 1595)

¹⁰⁶ Kovács–Kulcsár 1969. 98–99.

¹⁰⁷ Dankanits Ádám: XVI. századi olvasmányok. Bukarest, 1974. 104.; Binder 1976. 72., 188.

¹⁰⁸ Köblös Zoltán, Erdélyi Múzeum, 1907. 135.; A magyar könyvkultúra múltjából. Iványi Béla cikkei és anyaggyűjtése. Sajtó alá rend. Herner János, Monok István. Bp. 1983. (Adattár XVI–XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 11.) 309.

¹⁰⁹ Dusus, Aemilius: De tuenda valetudine, Taurini, 1582, in 8. A „tueor” a „conservo” közhasználatú szinonimája.

¹¹⁰ Az olvasat bizonytalan, azért elvileg három személy is szóba jöhet az azonosításkor: Bartholomaeus Pitiscus (1561–1613) a nürnbergi református prédikátor; Johann Pitiscus (1540–1598) a wittenbergi evangélikus prédikátor, de leginkább Peter Pitatus (XVI. század) a veronai matematikus, csillagász. Azért valószínűbb ez utóbbi, mert Iványi Béla a tételt „Pitaur”-ként írta le (vö. a 108. jegyzetben említett hellyel), s mert Cseffei a Kamuthi-hagyatékából a csillagászati, orvosi, matematikai könyveket vette meg. Pitatusnak hat művéről tudunk, s valamennyi e tárgykörben íródott. Nem meghatározható, hogy melyik volt ezek közül a vásárlás tárgya.

3. Egy vocabulas uton járó bujdosó deáknak való egy néhány nyelven¹¹¹
4. Egy dictionarium deakul is, magyarul is megvagyon¹¹²
5. Egy példabeszédes versekkel írott kis könyvecske¹¹³
6. Croellius Doctoros-könyv¹¹⁴
7. Andreas Cisalpinus az pápának írta egy keskeny lapos könyv¹¹⁵
8. Baptista Porta kettő is, apró, egy autor¹¹⁶
9. Codicilli Rajmalli, viselt szakadozott könyv¹¹⁷
10. Arabiai abeces könyvek, egyik siriai, másik arabiai könyv¹¹⁸

A több könyveket peniglen, egy láda teli lévén, mind megadta, visszaadta szépen.”

Fontosnak tartjuk ezek után hangsúlyozni, hogy Cseffeinek ez csupán néhány könyve volt, s nem teljes könyvtára. Elképzelhetetlen ugyanis, hogy egy ilyen hosszú, közszolgálatban eltöltött élet alatt ne tett volna szert jogi műveltségre.

Amikor Bethlen Péter után indult, már tudott nyelveket, s ezeket sem tanulhatta meg könyvek nélkül. A nyelvek gyakorlásához is könyvekre volt szüksége; bizonyos tehát, hogy legalább a kor református iskoláiban használt tankönyveket ismerte, használta. Politikai pályafutása sem vall műveletlen emberre; a leveleiben néha előfordulnak olyan megjegyzések, melyek az uralkodó kívánatos erényeire vonatkoznak. Ezek arra utalnak, hogy nem volt tájékozatlan a korabeli államelméleti irodalomban sem.

Külön hangsúlyozzuk, hogy orvosi, csillagászati érdeklődését általános tájékozódási hajlamának tulajdoníthatjuk, s nem valószínű, hogy ő maga is alkímiával, vagy egyéb okkult dolgokkal foglalkozott volna, még akkor sem, ha a tételszerűen ismert könyvei erre utalnak.

¹¹¹ Nem tartjuk a tételt feloldhatónak.

¹¹² Ha e tételnél kizárjuk a többnyelvű szótárakat, akkor csak *Szenczi Molnár Albert* szótárára gondolhatunk. RMK I. 392–393.

¹¹³ Lehet kézirat, de nyomtatvány is.

¹¹⁴ *Crollius, Osvaldus* (? – 1609), német alkímista, akinek nagyon népszerű munkája: *Basilica Chimica. Continens philosophicam propria laborum experientia confirmatam descriptionem, et usum medicamentorum chemicorum selectissimorum lumine gratiae et naturae desumptorum: in fine libri additus est tractatus novus de signaturis rerum internis.* Francofurti, 1609, 1620, 1647, 1650, in 4.; Genevae, 1635, 1658, in 8.

¹¹⁵ *Caesalpinus, Andreas* (1519–1603) filozófus, orvos. Az említett mű minden bizonnyal az, amelyet VIII. Kelemen orvosaként írt, s a pápának ajánlott: *Praxis universae artis medicinae . . . s.l. et a. in 12.* A formátum is megfelel a leírásnak.

¹¹⁶ *Porta, Johannes Baptista* de la (? – 1615), nápolyi filozófus, matematikus, alkímista. Nagyon népszerű volt hazánkban is. Számos munkája közül azok jöhetnek számításba, amelyek „aprók”; in 12, vagy ennél kisebb formátumúak. Ilyen három kiadás lehet: *Magiae naturalis libri IV.* Antverpiae, 1560, 1564, 1568, in 12.

¹¹⁷ Olyan korabeli szerzőt, akinek neve „Rajm”-al kezdődik, csak egyet találtunk, teljes nevén *Nicolaus Raimarus Ursus*-t (? – 1599), a helmstedi származású, szentként nyilvántartott alkímistát, aki számos európai városban feltűnt, utoljára II. Rudolf prágai udvarában. Őt munkáját ismerjük, valamennyi asztronómiai tárgyú.

¹¹⁸ Sok szerző sok műve lehet. A jezsuita írókon kívül például *Pietro Metoscita*, vagy *Giambattista Ferrari*.

*Politikai magatartása Bethlen Gábor halálától
a dési complanatioig*

Brandenburgi Katalin 1630. április 14-én Kolozsvárról írott levelét, mint „Uramnak es nekem leghűségesebb öreg barátomnak” küldte. A levélben egyébként arról ír, hogy Zólyomi Dávidot kővári kapitánnyá nevezte ki, s Cseffeknek megparancsolta, hogy tisztébe iktassa be, az ott lévő egyéb tisztviselőknek mondja meg, hogy legyenek hű teljesítői Zólyomi parancsainak.¹¹⁹ Talán nem pusztán udvariasság volt a címzésforma; ezt egyrészt Katalinnak másokhoz írt levelein lehet ellenőrizni, másrészt tényleg baráti viszonyukra utal, hogy Cseffeit egy aranykupával is megajándékozta.¹²⁰

Általánosan ismert dolog, hogy Brandenburgi Katalin csupán 1630. szeptember 21-ig volt Erdély fejedelemasszonya, ekkor a rendek lemondatták, s helyére szeptember 28-án id. Bethlen Istvánt választották. A szakirodalom bőven tárgyalja Erdély történetének ezt az egyik legmozgalmasabb évét, felesleges lenne itt ezekből a tanulmányokból idézni.¹²¹ E helyen csupán Cseffei László tevékenységére szeretnénk kitérni, adatok hiányában röviden.

Rákóczi György október 3-án elfoglalta a neki átengedett Váradot, majd Erdély felé vonult. A békét mindenáron megőrizni akaró id. Bethlen István több követséget is küldött hozzá, s a tárgyalások végül is az október 23-i topai megegyezésre vezettek, tudniillik hogy kettőjük közül válasszon egy újabb országgyűlési fejedelmet. A segesvári diéta, a portai követtel egyetértőleg november 26-án aztán Rákóczit választotta Erdély fejedelmévé, id. Bethlen István pedig lemondott. Cseffei ezekben az eseményekben kitartott a Bethlen-család mellett, s mind id. Bethlen István követe, Harasztassi Balázssal és Geleji Katona Istvánnal együtt részt vett a topai megegyezés előkészítésében.¹²²

Két szempontból is kedvvel tehetette ezt: tudta, hogy Rákóczi behívása id. Bethlen István tudtával történt, s hogy az egész akciót ifj. Bethlen István és a sógor, Zólyomi Dávid irányította; emellett minden bizonnyal tisztában volt id. Bethlen István békezándékával. Erdély békéje, s az ő Bethlen-hűsége tehát megmaradhatott akkor is, ha továbbra is Bethlen a fejedelem, és akkor is, ha Rákóczi lesz az. Az elkövetkező éveket előre látni nem tudó Cseffei tehát nyugodtan állhatott I. Rákóczi György szolgálatába, főispáni rangját megtartva, követként. Rögtön az 1631. év elején Cseréni Farkassal ketten képviselték Erdélyt és a fejedelmet a felvidéki megyék kassai gyűlésén (Cseréni katolikus, ő református volt).¹²³

Nem akarjuk köztörténeti adatok felsorolásával terhelni a dolgozatot, de Cseffei politikai tevékenységének elhelyezéséhez, politikai súlyának felméréséhez jelzésszerűen utalnánk az elkövetkező öt év főbb politikátörténeti eseményeire. Rákóczi trónra kerülése után a legfontosabb kérdés a hajdúk helyzetének rendezése volt, tekintettel arra, hogy

¹¹⁹ Cseffei-levelek közt.

¹²⁰ *Torma Károly*, TT 1884. 143–144.

¹²¹ A politikátörténeti hivatkozások helyett itt csak a szövegeket kiadó *Szilágyi Sándor* tanulmányaira (EDE, TMÁO, Rákóczi okmánytárak) és a legújabb feldolgozásra, *Péter Katalin* tanulmányára (ERDÉLY 1986. 687–699.) utalunk.

¹²² *Marczali Henrik*, TT 1880. 151.

¹²³ *Szilágyi Sándor*, TT 1898. 19.

tulajdonképpen Rákóczi kedvéért ültek fel. Rákóczinak fő magyarországi ellenlábasa a nádor, Eszterházy Pál volt, aki a béke felborítása árán is szerette volna megakadályozni, hogy ellenfele fejedelem legyen. II. Ferdinánd előtt tisztázni kellett, hogy Erdély nem lép fel támadón ellene, s hogy a töröknek sem engednek át több területet. Brandenburgi Katalin helyzetét is tisztázni kellett, különös tekintettel Munkács hovatarozására. Az 1632. év legfőbb eseménye Erdély szempontjából Paul Strassburg követjárása volt, a tervezett svéd–erdélyi–francia–török szövetség a császár ellen, s ezzel párhuzamosan az említett ügyek tárgyalásai. 1634-ben a szultán tervezett Lengyelország elleni hadjáratát kellett Rákóczinak leszerelnie, s ez sikerült is. Mindezt egy olyan külpolitikai légkörben, amelynek meghatározója a franciák és a svédek bizalmatlansága az új fejedelemmel szemben. Ők Bethlent kívánták Erdély fejedelmi székébe, s mindent megtettek, hogy ez így legyen.

Ebbe az európai politikai összefüggésrendbe szervesen illeszkednek bele az erdélyi nótaperek. Rákóczi szigora – s persze birtokszerző agresszivitása – megdöbbentette a kortársakat is; mindenesetre nagy bátorság kellett egy olyan persorozat lefolytatásához, mint amilyen 1631 és 1634 közt lejátszódott (Prépostváry Zsigmond, Székely Mózes, Zólyomi Dávid ellen – hogy csak a reprezentáns neveket említsük). A felsoroltak mindegyikének volt erdélyi támogatóikon kívül egy-egy nagyobb patrónusuk is: Prépostváry II. Ferdinándhoz menekült, s ő felkarolta ügyét; Székely Mózesnek, a hasonló nevű fejedelem fiának kiváló török kapcsolatai voltak, különösen Temesvárt; Zólyomi Dávid mellett pedig a budai törökön kívül a svédeknek is volt néhány szavuk. A perek után következett id. Bethlen Istvánnak a francia és svéd diplomácia által is előkészített, s támogatott támadása (1636), s ez az év I. Rákóczi György számára uralkodásának talán legnehezebb évévé vált, hiszen a Bethlen-párt erős pozíciókkal bírt Erdélyben s a töröknel is – Rákóczi magyarországi ellenfelei pedig minden alkalmat megragadtak gyengítésére.¹²⁴

Cseffei László ezekben az években többször elhagyta Erdélyt mint Rákóczi követe, vagy mint katonája. A kassai részgyűlés után is azoknak a politikai megbeszéléseknek résztvevője maradt, amelyek az Erdély és Magyarország közti békét megőrzendő folyták.¹²⁵ 1631. december 20-án Kolozsvárról levelet írt anyjának, melyben függő pénzügyeinek rendezését bizza rá „mivelhogy az mely úttul és inkább filtem mindenkor, azt veték reám; én azért holnap Bécsbe indulok”.¹²⁶ Pathai Sámuellel együtt mentek Prépostváry ügyét tisztázni II. Ferdinándhoz. 1632. március 9-én értek haza, lényeges eredményt nem értek el.¹²⁷

Az 1633. év számára jelentős hivatali előrelépést hozott,¹²⁸ ám ítélőmesteri hivatalának aligha örült az első években. Két nótaperral kezdődött az év, s Zólyomi

¹²⁴ EOE IX. 159–216., és az ehhez tartozó szövegek ugyane kötetben. A francia diplomácia Rákóczi-ellenes manipulációiról külön tanulmányban számolunk be. Vö. még *Péter Katalin: Esterházy Miklós*. Bp. 1985. 83–139.

¹²⁵ Csáky István levele Eszterházy Miklóshoz, Tokaj, 1631. június 31. Kiadta *Merényi Lajos*, TT 1904. 183.

¹²⁶ *Cseffei*-levelek, és EOE IX. 173

¹²⁷ *Kádár* VII. 1905. 183. és I. Rákóczi György levele Szalánczi Istvánhoz Szamosújvárról, 1632. március 9. Kiadta *Szilágyi Sándor*, TT 1883. 429.

¹²⁸ EOE IX. 374.; TMÁO II. 197.; *Trócsányi* 1980. 357.

elítélése a Bethlen-párti Cseffeit nem érinthette kellemesen. Rákóczi tapintatból, vagy inkább számításból eltávolította ugyan a per idejére, de az iratokat neki mint ítélmesternek alá kellett írnia.¹²⁹ Kemény János így számolt be az esetről: „Ez Zólyomit pedig az fejedelem törvény szerént akarván convictálni, mindenekelőtte Kővárba vinnék, abban ily mesterséges processust követének: hogy az kiket tudhattak jóakaróinak s atyjafiainak és az országban tekintetesb, keményebb embereknek, azokat imide-amoda eképpen oszlatták el: Kovacsoczkai István cancellarius, Kapi András tanácsúr, Horvát István, Balásházi László tábla bírái, ezek eperjesi traktára küldetének; Mikó Ferenc tanácsúr, és nagyobb ember az székelységen s néhány tisztei, Cseffei László tábla bírása, s még többek is kikre nem emlékezem, Murteza pasához; Apafi György tanács és nagy fő ember, Bornemisza Pál jenei kapitány, én, Harasztosi Balázs deák, Aranyasszéken elsőbb és igen kemény ember, Szénási Péter Bihar vármegyei viceispán és tábla bírása, törökkel való tractára küldeténk Sirihez és Galsához, mindkét részről hadi készülettel való traktán lakván oda három vagy négy hónapig.”¹³⁰ Ugyanezen év decemberében pedig Cseffei László találkozni kellett Toldalaghi Mihállyal, Rákóczi egyik főkövetével, feltehetően az említett követség eredményeit megbeszélendő és egy török követ fogadására.¹³¹

1634 első félévéből olyan forrásaink vannak, hogy Cseffei hazament Tötörbe, s főispáni teendőivel, birtokainak igazgatásával volt elfoglalva.¹³² Azokba a tárgyalásokba, amelyek Rákóczi és Ferdinánd közt egy esetleges török elleni fellépésről, a Lengyelországot fenyegető török támadásról folytak, nem vonták be; szeptemberben azonban a megyei hadakat kellett Havaselvébe vezetnie a török hadhoz csatlakozó erdélyi sereg részeként.¹³³ A hadjárat félbeszakadt, a szultán elállt Lengyelország megtámadása tervétől.¹³⁴

Cseffei vezető hivatali beosztása soha nem volt olyan kényelmetlen, mint 1636-ban, id. Bethlen István támadásakor.¹³⁵ A harcokat megelőző vizsgálatban szerepelt ugyan, de amikor harcolnia kellett volna Bethlen ellen, eltűnt. És nem a forráshiány mondatja ezt velünk, hanem inkább az eltűnés az oka a forrásszegénységnek.

A fejedelem előtt Veres Mihály bevádolta Kornis Zsigmondot és Kemény Jánost, hogy Bethlen István pártján volnának, s Rákóczi ez ügyben vizsgálatot rendelt el. A vizsgálat egyik résztvevője volt Cseffei. Feltehetően kevés szigorral járt el, illetve úgy, hogy Kemény végül is tisztázódjék a vádak alól, mert az egyébként elfogult Kemény János is azt írja róla, hogy jóakarója volt: „Másodnap az udvarnál az palotának kinyitott ablakán nézvé, kijüve hátam megé Cseffei László, ki is ítélmester vala, s nekem akkor igen jóakaróm, de azután megváltozott vala, s megragadá vállamat, mondá: Mit gondolkodol? Felelék: Nem semmit, csak nézek az piacra. Mondá: Tudom bizony jól, miről gondolkodol. Mondék én: Miről tudnék gondolkodni? Felelé ő: A fejedelemségről. Én mondék: Csak te is tudod-é azt? Mondá: Tudom bizony, mert az fejedelem parancsából én voltam az egyik regius, mikor Veres Mihály arról examináltatott. Néki az azért azon

¹²⁹ EOE IX. 374.

¹³⁰ Kemény 1980. 165.

¹³¹ Regeszta: Kemény 1836. 149. Nr. 267. Kiadva: TMÁO II. 197.

¹³² Cseffei-levelek.

¹³³ Cseffei-levelek: 1634. szeptember 9. Cseffei anyjához Havaselvéből.

¹³⁴ EOE IX. 204–206.

¹³⁵ EOE IX. 216–248. és Lukinich 1910.

feleletet tévén, melyeket Bornemisza Pálnak, valék nagy vélekedésben, mit kellene cselekednem, de hogy jóakaróimat ne prodálnám, kik az dolgot értésemre adták, csak hallgatnom kelle ideig.”¹³⁶ Feltehetően e vizsgálat keretében keletkezett az az irat is, amelyet csak regesztából ismerünk, s arról szól, hogy Székely Ferenc és Horvát László a fejedelem elé terjesztették Cseffei tanúinak vallomását, kiket kihallgattak Magyarországon, Bodokon és Kibéden.¹³⁷ Elképzelhető azonban az is, hogy Rákóczi Cseffeit is ellenőrizni akarta, s Bethlen Istvánnal való kapcsolatáról folytak a kihallgatások.

1636. szeptember 12-én Gyulafehérvárt kelt levelében Rákóczi így rendelkezik: „Ha az budai vezér Szolnokhoz száll táborban, avagy oda jőne, mint kell cselekedni.” Megírja a teendőket s ezek közt: „Máramarost mind el kell hozni. 400 gyalogot 200 lovast”, s sorolja csatlakozó egységek vezetőit, köztük „Cseffei uram”.¹³⁸ Ezentúl hallgatnak a források Cseffei tevékenységéről. Találtunk viszont egy nagyon érdekes levelet, amelyet I. Rákóczi György Cseffeknek írt 1641. október 25-én. A levélben Rákóczi háborog, hogy Cseffei az ő levelére még csak választ sem írt, s hogy micsoda viselkedés ez. A levél rongált, s nehezen olvasható az a megjegyzés, amelyet Rákóczi a levél aljára írt: „azt sem (tisztáztuk?) hogy hol volt 1636-i harcban (. . .) s hol volt egy (időtől fogva?); lovakat gyalogot s hol adatta (. . .)”.¹³⁹ Ha csak az első sor olvasható tisztán, akkor is érdekes, hiszen kiderül belőle, hogy Cseffei „eltévedt” s a rábizott hadakkal (emlékezett Péchy Simon megoldására?), s nem harcolt id. Bethlen István ellen. Ha ez tényleg így van, akkor meg kellene magyaráznunk, hogy a nagyon kemény kormányzási stílushoz szokott Rákóczi miért hagyta meg végül is tisztségében (1659-ig biztosan ítélőmester maradt).¹⁴⁰ Elképzelhető, hogy a labilis belpolitikai helyzetben, amelyben Erdély 1635 és 1638 közt volt, Rákóczi nem tartotta biztonságos dolognak egyik főhivatalnokát, egy népszerű politikust perbe vonni. Annyi bizonyos, hogy 1636 után Cseffei nem járt követségben, s Erdélyen kívüli dolgokban nem kérték ki a véleményét, legalábbis erre nincs adat. A meglévő források arra utalnak, hogy Rákóczi csak 1644 körül békélt meg az akkor már idősödő főispánnal, aki – mint ezt Kemény János is megjegyezte – megváltozott; tegyük hozzá, 1646 után tehette is ezt, ha az iktári Bethlen család történetét nézzük, hiszen a tragikusan fiatalon elhunyt ifj. Bethlen István (1632) után meghalt Bethlen Péter is, s az apa, id. Bethlen István is csak két évvel élte ez utóbbit túl.

Az 1638. év sem hozott kellemes feladatokat az ítélőmesternek, hiszen mint országos méltóságnak részt kellett vennie a szombatos perek előkészítésében, lebonyolításában – a dési¹⁴¹ és a besztercei¹⁴² országgyűlésen. Aláírását valamennyi okmányon ott találjuk, de valószínűleg nem nagy örömmel írta alá azokat. A Bethlen Gábor uralkodása alatti toleranciához szokott főispán baráti kapcsolatait sem vallási szempontok szerint alakította ki. Bizalmas barátságban volt a Kamuthi családdal, különösen az 1628-ban meghalt Balázssal, akire anyja bizalmas dolgait is rábízta, amikor ő nem volt Erdélyben.¹⁴³ Testvérének, Farkasnak könyveit megvásárolta annak özvegyétől, ami arra

¹³⁶ Kemény 1980. 170.

¹³⁷ Beke Antal, TT 1896. 423.

¹³⁸ Lukinich 1910. és ő. TT 1909. 3955.

¹³⁹ Cseffei-levelek.

¹⁴⁰ Trócsányi 1980. 357.

¹⁴¹ EOE X. 24–28., 165–167., 174–202.

¹⁴² EOE X. 208–216.

¹⁴³ Cseffei-levelek: Cseffei anyjának Kassáról, 1624. március 1.

utal, hogy nem szakadt meg a kapcsolatuk.¹⁴⁴ Csanádi Páltól pénzt kölcsönzött, s úgy említi, mint jóakaróját.¹⁴⁵ Bethlen Ferencsel sem csupán hivatali kapcsolatai voltak; ő intézte például Cseffei szállását is Gyulafehérvárt.¹⁴⁶ Kolozsvárott Dálnoki Lőrinc házában lakott ott-tartózkodásaikor.¹⁴⁷ Tovább lehetne sorolni azoknak a nevét, akiket kellemtlenül érintettek a dési, illetve a besztercei terminusok határozatai, s valamilyen formában kapcsolatban álltak Cseffeiivel – ettől függetlenül nem állíthatjuk, hogy Cseffeiének elvi alapon lehetett rossz szájíze az okmányok aláírásakor, ugyanis semmi olyan forrást nem ismerünk, amelyben vallási elképzeléseit kifejténé, vagy így értelmezhető megjegyzéseket tenne. Ellenérzéseit hasonlóaknak tudjuk elképzelni azokéival, akik a szombatosság és unitarizmus kiszélesedésének sem örültek volna, az egyetlen halalos áldozatot pedig maguk is elítélték.¹⁴⁸ Az elkobzott birtokokból pedig ő is részesült élete további részében.¹⁴⁹

*Viszonya a két Rákóczi Györgyhez,
közéleti tevékenysége 1638–1662*

Említettük már: Rákóczi György nem vette jónéven Cseffeitől, hogy a Bethlen családhoz fűződő kapcsolatainak közéleti szereplésében is kifejezést adott, s ezért a fejedelem uralkodásának későbbi szakaszában, ahol csak lehetett, mellőzte. Viszonyuk némileg javult 1644 körül, ám ebben is csak Rákóczinak az az elismerő gesztusa mutatkozott, amellyel a jelentős politikai tapasztalattal rendelkező főispánra tekintett, no meg a szükség: az Erdélyben maradt főemberek közül kevés tudott volna olyan körültekintő tanácsokat adni a kormányzóként otthon maradt ifjú Rákóczi Györgynek, mint éppen Cseffei. Az 1639 és 1644 közti időszakból négy olyan levelet ismerünk, amelyet Rákóczi Cseffeiének írt, s valamennyiben talált a főispán ténykedésében kivetnivalót.¹⁵⁰ Szélsőséges esetnek számít persze, hogy amikor Cseffei betegségeire hivatkozva 1641 áprilisában távol akart maradni az országgyűlésről, Rákóczi visszaírt neki, hogy „parancsolván kegyelmednek, ha annyira való ereje lehet, hogy szekerén elhozattatja magát, kegyelmed el ne múlassa a gyűlésbe való eljövételt . . .”,¹⁵¹ s így is lett, amint arról Haller Gábor naplójából értesülünk: „1641. május 3–5. Fejérvár. Az ítélő mester Cseffei uram igen betegen hozatta bé magát házatól urunknak egynéhány rendbeli

¹⁴⁴ Lásd a 108. jegyzetet.

¹⁴⁵ *Cseffei*-levelek: Cseffei anyjának Kolozsvárról, 1631. december 20.

¹⁴⁶ *Cseffei*-levelek: Bethlen Ferenc Cseffeiének Gyulafehérvárról, 1641. május 5.

¹⁴⁷ *Torma Károly*, TT 1884. 143–144. Cseffei bizalmas kapcsolatban volt vele. Lásd Dálnoki levelet, amelyet 1653. június 22-én írt Kolozsvárról (*Cseffei*-levelek).

¹⁴⁸ Analógiaként az ugyancsak református Debreceni Tamásra utalnánk, aki Rákóczi magyarországi birtokainak volt praefectusa. Véleményét óvatos fogalmazásban a fejedelemnek megírta (MOL E 190 Rákóczi család Levéltára, 8. csomó, 72–78. fol.: 1638. július 19-i és július 22-i levelei). A halalos áldozat Toroczka János kolozsvári ötvös volt (EOE X. 28.).

¹⁴⁹ Lásd a 36. jegyzetet.

¹⁵⁰ *Cseffei*-levelek: Gyulafehérvár, 1639. augusztus 15. és 25.; 1641. április 13., október 25.

¹⁵¹ Lásd az előbb idézett 1641. április 13-i levelet.

parancsolatjára, hogy törvények inkább celebráltassanak.”¹⁵² Lehet persze az is, hogy Rákóczi ténylegesen csak azért parancsolta be Cseffeit Gyulafehérvárra, mert jelenléte nélkül nem lehetett egyes ügyeket letárgyalni. A főispán aztán néhány nap múlva felépült, s elfoglalhatta szállását, melyet Bethlen Ferenc szerzett neki a gyulafehérvári Galfi-házban.¹⁵³

Ezután került sor arra, hogy októberben Cseffei válasz nélkül hagyta a fejedelem levelét: „... melyet mi nem hihetünk, hogyha megadta kegyelmednek levelünket (ti. a posta), választ sem tött volna reá, holott ha csak egy barátja írna is az embernek, arra vinne mind maga, s mind pedig a barátja böcsületi, hogy választ írna levelére”.¹⁵⁴ E levél végén emlegeti fel Rákóczi az 1636-os dolgokat.

Az 1644-es hadjáratra Cseffei nem kísérte el urát, mert ismét gyengélkedett, s a megyei hadakat is Torma Péter vezette. Torma igyekezett meggyőzni az otthon maradt főispánt, s hízelegni is neki: hiányzik a hadnak, hogy ő vezesse őket.¹⁵⁵

Az otthon maradt Cseffeit Rákóczi már a kormányzói utasításban az ifjú György mellé rendelte,¹⁵⁶ s hogy erre mennyire alkalmasnak látta, az kiderül feleségéhez írott leveléből, melyben fiukról ír, s annak fontosságáról, hogy „melléje olyant rendelhessünk, kinek tanácsával hasznosan élhessen, nehéz, édesem azt feltalálni, mert az olyanban mind okosság, bátorság, hűség, vigyázás megkívántatnék; Cseffei uramat gyakrabban ott benn kellene tartani...”.¹⁵⁷ Ugyancsak Cseffeit (Rhédey Ferencsel, Kemény Jánossal és Sulyok Gáspárral együtt) ajánlotta fiának tanácskérésre, amikor egy fontos, a török főtölmácsnak megírandó levélről volt szó.¹⁵⁸

Más dolga is akadt Cseffeinek a főispánságon s a kormányzónak való tanácsadáson kívül: id. Bethlen István 1644. május 4-re meghívta a fejedelem lányának kézfogójára (talán nem véletlen, hogy ekkorra tüzték ki az eljegyzés napját), s a hadjáraton lévő Rákóczi Cseffeit küldte el oda mint képviselőjét. Rákóczira, úgy véljük igen jellemző az a levélrészlet, amelyben Cseffeit utasítja, hogy menjen el: megjegyzi, hogy ő tudja, ilyenkor ajándék kell, „mindazáltal egy kupát küldtünk, ha kívántatik mutassa fel kegyelmed”.¹⁵⁹

II. Rákóczi György engedékenyebb volt Cseffeivel szemben, s az ítélőmester is többet kért tőle. Számos olyan levél maradt fenn, amelyekben adományért vagy valamilyen más engedményért folyamodik a fejedelemhez. A lengyelországi hadjáratban nem vett részt, ezért érthetetlen, hogy Kemény Jánosnak a tatár fogságban írt feljegyzéseiben ott szerepel, mint rab: „Cseffei László 65 éves nőtelen legény”.¹⁶⁰ A fejedelem január 6-án indult el, Cseffei viszont még február 7-én is Gyulafehérvárról írt levelet Szamos Gergelynek; február 20-án Csulai György neki írt; ugyancsak neki címzett az a levél, amelyet Rákóczi György április 15-én Cmielówban datált, s május 10-én ért

¹⁵² ETA IV. 69.

¹⁵³ Cseffei-levelek: Bethlen Ferenc levele hozzá, Gyulafehérvár, 1641. május 5.

¹⁵⁴ Lásd a 150. jegyzetben említett 1641. október 25-i levelet.

¹⁵⁵ Cseffei-levelek: Torma Péter levele hozzá, Szatmár, 1644. március 19.

¹⁵⁶ Név nélkül, TT 1891. 155–159.

¹⁵⁷ A két Rákóczi György családi levelezése. Kiad. Szilágyi Sándor. Bp. 1875. (Monumenta Hungariae Historica. Okmánytárak. XXIV.) 249.

¹⁵⁸ TMÁO III. 363–365.

¹⁵⁹ Cseffei-levelek: Báboina, 1644. április 27.

¹⁶⁰ Kiadta Magyar Károly, TT 1905. 481.

Kolozsvárra; s ugyanígy folyamatosan, csaknem minden hónapból maradtak fenn levelek, amelyeket Cseffei 1657–1658 folyamán Erdély különböző helyeiről írt.¹⁶¹

Számos adat mutat arra, hogy II. Rákóczi György bukása után Cseffei ismét aktívabban vett részt az országos ügyekben: jelen volt a törökkel való összetűzés elkerülését célzó, sikertelen megbeszéléseken, majd kellemetlen feladatként közreműködött a rabok kiváltására való pénz összegyűjtésében.¹⁶²

*

Az eddigiekben a két Rákóczi Györgyhöz való viszonya szempontjából követtük végig Cseffei pályájának utolsó szakaszát. Nem érdektelen azonban néhány gondolatban kitérni a Bethlen családdal való kapcsolatára, majd arra, hogy főispáni teendőit miként látta el.

Id. Bethlen István haláláig öt olyan levélre akadunk, amelyek bizonyítják a folyamatos kapcsolatot és jó viszonyt. 1640 augusztusában Zólyomi Dávid árvájának ügyes-bajos dolgát intézte.¹⁶³ Bethlen Péternek lovat ajándékoz, s a levélből az is kiderül, hogy ilyen jellegű kapcsolatuk rendszeres.¹⁶⁴ 1644 májusában azon kívül, hogy a fejedelmet képviselte a már említett kézfogón, meglátogatta az öreg Bethlen Istvánt Huszton,¹⁶⁵ akitől Cseffei írott levél még 1647-ből is maradt fenn.¹⁶⁶

Belső-Szolnokban is, csakúgy, mint Erdély többi vármegyéjében a kettős főispánság rendszere állt fenn a 18. század elejéig,¹⁶⁷ e rendszeren belül tevékenykedett tehát Cseffei is. Pályájának vizsgálatakor kitűnik e rendszer létjogosultsága, hiszen gyakran volt távol a megyétől, országos méltósága is lekötötte idejét. Így is számos adat van arra, hogy az adóbehajtás körüli nehézségeket próbálja megoldani,¹⁶⁸ rablót fogat el, s ítélkezik,¹⁶⁹ a nagyon fárasztó határjárásokból is kivette részét,¹⁷⁰ s szélsőséges esetként említhetjük, hogy egy boszorkány nyomára bukkant 1646 májusában – legalábbis azt hitte.¹⁷¹

Mindezeket a feladatokat, míg fiatal volt, úgy tűnik, maradéktalanul el tudta látni, de öregségére 1659-ben az ítélőmesterségen kívül megfosztották megyei hivatalától is, hisz a vármegyei nemesség beadványában az állt, hogy „nemzetes Cseffei László uramnak ökegyelmének sem most, sem ennek utána senki jobbágya ne contribuáljon; gyűléspénzt ökegyelmének nem adnak, mert ökegyelme sem a nemes ország közé, sem a nemes vármegye közé nem jár”.¹⁷² Cseffei aztán ezt elpanaszolta Bethlen János belső

¹⁶¹ Cseffei-levelek.

¹⁶² Csak példaként néhány kiadott forrás: *Beke Antal*, TT 1896. 640–641.; *TMÁO VII.* 390.; *Örvös Agoston*, ETA IV. 107–108.; *Kemény* 1836. 361.; *Magyary Károly*, TT 1905. 491.

¹⁶³ Cseffei-levelek: Bethlen Anna levele hozzá, Zilah, 1640. augusztus 21.

¹⁶⁴ Cseffei-levelek: Cseffei Bethlen Péternek, Tótör, 1642. november 27. .

¹⁶⁵ Cseffei-levelek: Id. Bethlen István hozzá, Huszt, 1644. május 6.

¹⁶⁶ Cseffei-levelek: Id. Bethlen István hozzá, Huszt, 1647. május 1.

¹⁶⁷ *Kádár* I. 1900. 362–366.

¹⁶⁸ *TMÁO III.* 402–405.

¹⁶⁹ Cseffei-levelek számos darabja.

¹⁷⁰ Cseffei-levelek: Cseffei II. Rákóczi Györgyhöz, 1651. március.

¹⁷¹ Cseffei-levelek: Köblösi Péter hozzá, Szentpéter, 1645. május 25.

¹⁷² *Kádár* I. 1900. 362.; *Kemény* 1836. 362. Nr. 263.

tanácsosnak, Küküllő vármegye főispánjának, tudniillik hogy ő már 67 éves, s csak testi bajok, a kólika az, ami elszólítja a szolgálattól, s nem a restség. Ő köszönetet vár eddigi szolgálataiért.¹⁷³ II. Rákóczi György vissza is adta főispánságát.¹⁷⁴

Minden bizonnyal 1662-ben halt meg a fentiekben bemutatott mozgalmas élet után.¹⁷⁵

Befejezés

A bevezetésben Cseffei László pályája vizsgálatának szükségességét azzal indokoltuk, hogy példával kívánjuk érzékeltetni a 17. század első felében Erdélyben kialakuló újfajta értelmiségi réteg tulajdonságait, s azzal, hogy olyan történeti személyt mutatunk be, aki Erdély történetének egyik legmozgalmasabb évtizedében (1629–1639) az egymást váltó fejedelmek gyakorta egymás ellenes fellépései közt is megőrizte pozícióit, s ezt úgy tette, hogy személyes meggyőződését sem tiporta sárba.

Értelmiségi családból származott, de ősei közt akadtak, akik olyan hivatali tisztséget is viseltek, amellyel a katonáskodás is együtt járt. Mint ítélmester azt a hagyományt folytatta, amelyet 16. századbéli elei a kancelláriai írónksággal kezdtek; mint főispán pedig – a közigazgatási teendőkön kívül – azt, amelyet nagyapja, s apja is hivatásukként gyakoroltak: a katonáskodást.

Mint értelmiségit olyan tulajdonságok jellemezték, mint *nyitottság és érdeklődés* a körülötte történő dolgok iránt csakúgy, mint a tudomány irányában; cselekedeteinek mozgatójaként olyan elveket választott, amelynek mindig szilárd pontja maradt *Erdély békéje*, s ezért hajlandó volt olyan engedményeket is tenni, mint például, hogy tétlenül nézte az őt felemelő Bethlen család kiszorítását a nagypolitikából, ám ekkor is megőrizte személyes hűségét, az említett szilárd elv jegyében.

Elveinek másik biztos pontja a *fejedelem tisztelete* és szolgálata. Ezt következetesen megvalósította függetlenül attól, hogy ez a szolgálat nem változott elvtelen kiszolgálássá, hanem az események mérlegelése utáni cselekvésben nyilvánult meg.

Mint ítélmester s mint főispán nyilván jelentős jogi műveltséggel bírt, e *műveltség* nagy része azonban még az *úzból táplálkozott*, mint ahogy tanult hadvezérnek sem tekinthetjük, annak ellenére, hogy a megyei hadakat el kellett tudnia vezetni ahová parancsolták, s ezeknek egységként a harcokban is részt kellett venniük az ő irányításával. Nem volt szakértelmiségi tehát, de feltehetjük, ha lett volna fia, akkor annak a nevelését már valamely hivatás elsajátítására (például jogi pályára) irányította volna. Analógiaként említhetnénk meg a sokkal kisebb jelentőségű s egy fél emberöltővel később élt Rétyi Zsigmondot, Apafi fogarasi számvevőjét, aki fiát már meghatározott elvek szerint iskoláztatta, megtervezte, hogy mi legyen belőle, könyveket szerzett be neki e célból. Ugyanerre az erdményre jutottunk Cseffei életmódjának vizsgálatakor, amely arról győzött meg bennünket, hogy az a típusú ember volt, aki a család gyarapítását nem a végletekig való zsugorisággal, de azért mindig a *jövőre gondolva* erőlteti, még abban a tudatban is, hogy nincsenek utódjai.

¹⁷³ Cseffei-levelek: csonka, datálatlan levél. A szövegben Cseffei 67 évesnek mondja magát.

¹⁷⁴ Trócsányi 1980. 357.

¹⁷⁵ Lásd 29. jegyzetünket.

Az ilyen típusú emberhez képest Udvarhelyi György vagy Alvinczi Péter már szakértelmiséginek számít csakúgy, mint Apafinak más, eddig sajnos kellőképpen nem ismert gazdasági szakemberei.

Az az értelmiség, amelyet Cseffeivel és Rétyi Zsigmonddal jellemeztünk (de ide sorolhatók a Bethlen-kori fejedelmi tábla szakmailag jól képzett, a Rákócziak idejére már jelentős gyakorlattal rendelkező hivatalnokok), szolgáltatja a háttérrel a kutatásokban eddig előtérbe helyezett, szépírói tevékenységet is folytató, tanári, lelkes értelmiség által képviselt felszínen tartott, vitatott szellemi áramlatokhoz; e háttér vizsgálata egy-egy művelődéstörténeti korszakváltás betájolásánál elkerülhetetlen.

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE
SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST I., ÚRI UTCA 51—53.
122. ÉVFOLYAM 1988. 4. SZÁM

A SZÁZADOK ALAPÍTÁSÁNAK ÉVE 1867

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

CSATÁRI DÁNIEL, EMBER GYÓZÓ, H. BALÁZS ÉVA, INCZE MIKLÓS, IZSÁK LAJOS,
KÓNYA SÁNDOR, KOSÁRY DOMOKOS, LIPTAI ERVIN, MENYHÁRT LAJOS, MOLNÁR
JÁNOS, MUCSI FERENC (felelős szerkesztő), PACH ZSIGMOND PÁL, PÖLÖSKEI FERENC,
PRITZ PÁL, SZÉKELY GYÖRGY, TOKODY GYULA, VÁRKONYI ÁGNES, VASS HENRIK

Szerkesztő:

PÁL LAJOS

A szerkesztőség munkatársai:

TILKOVSKY LORÁNT és URBÁN ALADÁR

Tartalomjegyzék

TANULMÁNYOK

<i>Tóth Sándor László: Az etelközi magyar – besenyő háború</i>	541
<i>Ember Győző: Báró Buccow Erdélyben és az osztrák államtanács 1761– 1764</i>	577

KÖZLEMÉNYEK

<i>Monok István: Cseffei László 1592–1662</i>	622
<i>Jeszenszky Géza: A dunai államszövetség eszméje Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban az I. világháború alatt</i>	648

FIGYELŐ

<i>Buza János: „Ungerlein 1678”. A magyar dénár kitiltása Nürnberg pénzforgalmából</i>	664
--	-----

VITA

<i>Kovács László: Megjegyzések Gedai István: A magyar pénzverés kezdete c. könyvéhez</i>	674
<i>Gedai István: Az első magyar pénzek időrendi kérdéséhez</i>	694

TÖRTÉNETI IRODALOM

<i>Sándor, Soproni: Die letzten Jahrzehnte des pannonischen Limes (Ism.: Visy Zsolt)</i>	697
<i>Irena Turnau: Historia europejskiego włościennictwa od XIII do XVIII. w. (Ism.: Tagányi Zoltán)</i>	700